

Salvator Žitko

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Koper

Garibaldijeva 18, SI-6000 Koper

salvator.zitko@gmail.com

Slovensko-hrvaški odnosi v Avstrijskem primorju v kontekstu „novega kurza“ hrvaške politike v letih 1903 – 1907

Izvorni znanstveni rad | Original scientific paper

UDK 32(497.5:497.4)“1903/1907”

Primljeno | Received: 8. IV. 2016.

Izvleček

V prispevku avtor osvetljuje slovensko-hrvaške odnose, ki jih je zlasti na območju Avstrijskega primorja v prvem desetletju 20. stoletja začela še dodatno obremenjevati hrvaška politika „novega kurza“, ker je zlasti s prodorom pravaštva in odporom do čedalje nevarnejšega pangermanizma, iskala kompromis in zaveznitvo z italijanskimi političnimi krogi (tudi iredentističnimi) na račun ozemeljskih koncesij v Avstrijskem primorju. To je predvsem ob angažiranju dalmatinskega pravaškega politika in književnika Anteja Tresić-Pavičića, enega od pobudnikov za nastanek slovensko-latinske zveze, privedlo do hudih konfliktov s Političnim društvom Edinost v Trstu. Le-to je moralo odslej previdno taktizirati z istrskimi Hrvati in tolerirati dejavnost njihovega Političnega društva za Hrvate in Slovence v Istri na račun skupnega nastopanja in borbe proti italijanskim raznarodovalnim in asimilacijskim težnjam.

Abstract

In the first decade of the 20th century the Slovene-Croatian relations were burdened by the “new course” policy that, in view of the increasingly strong Croatian nationalist movement and the opposition to the growing threat of pan-Germanization, tried to reach a compromise and an alliance with Italian political circles (including irredentist ones) in exchange for territories in the Austrian Littoral (the spiritus movens of such activities was Ante Tresić-Pavičić, a Dalmatian man-of-letters, a member of the Party of Right and the initiator of the formation of a Slavic-Latin alliance), which gave rise to serious conflicts with the Edinost, political society in Trieste. In order

to preserve their joint campaign and struggle against the Italian denationalizing and assimilation tendencies, Edinost had to adopt a tactful attitude towards Istrian Croats and to tolerate activities of their Political Society for Croats and Slovenes in Istria.

Ključne besede: politika „novega kurza“, Stranka prava, Slovansko-latinska zveza, Ante Tresić-Pavičić, Politično društvo Edinost, Politično društvo za Hrvate in Slovence v Istri

Key words: politic of "new course", Party of Right, Slavic-Latin alliance, Ante Tresić-Pavičić, Political Society Edinost, Political Society for Croats and Slovenes in Istria

Uvod

Pri preučevanju hrvaško-slovenskih odnosov pred prvo svetovno vojno je potrebno izhajati iz raznolikosti obeh narodno-političnih gibanj, kar je bila med drugim posledica dokaj različnega zgodovinskega razvoja pri Hrvatih in pri Slovencih ter njihovega različnega položaja v habsburški monarhiji. Slovenci so bili narod, ki se je politično organiziral kot kulturna in jezikovna individualnost brez „zgodovinske“ in državno-pravne tradicije, medtem ko je hrvaško narodno politično gibanje zraslo iz zgodovinske tradicije, pri kateri so predvsem poudarjali hrvaško državnost in zgodovinsko pravo. Iz tako različne zgodovinske tradicije in različnega političnega položaja v habsburški monarhiji so se pri Hrvatih in Slovencih porajali zelo različni programi o njihovi posamični oziroma skupni usodi, kar je bilo zaznati zlasti v obdobju „novega kurza“ hrvaške politike v letih 1903 do 1907.

Politično dogajanje na Hrvaškem v letu 1903 je sicer vzbudilo močan odmev v slovenskih deželah; prišlo je do manifestacij, ki so izrazile podporo in solidarnost z novim političnim gibanjem na Hrvaškem, toda po reški in zadarski resoluciji (1905) je na slovenskih tleh prišlo do velikega razočaranja nad politiko „novega kurza“, kajti Slovenci so imeli vtis, da jih je ta politika žrtvovala ob prizadevanjih za kompromis z Italijo. Kot rezultat polemike proti nekaterim dalmatinskim pravaškim politikom (Trumbiću, Miliću, Supilu in Tresić-Pavičiću), ki so bili na ljubo kompromisa z Italijo, pripravljeni žrtvovati dele Avstrijskega primorja, zlasti Trst in Istro, je kasnejši socialist Henrik Tuma leta 1907 v svojem delu *Jugoslovanska ideja in Slovenci*, ostro nasprotoval povezovanju z Italijani, ki naj bi bili po njegovem najhujši sovražniki Slovencev in istrskih Hrvatov. Politika „novega

kurza“ je tako slovenske liberalne kroge, kamor je potrebno prišteti tudi kroge tržaškega Političnega društva Edinost, v tistem času potisnila v slepo ulico in pripomogla k izgubi iniciative in primata pri povezovanju s Hrvati za reševanje slovenskega narodnega vprašanja.

Navedena problematika je tudi predmet pričujoče študije, ki se usmerja predvsem v podrobnejši prikaz slovensko-hrvaških odnosov v Trstu in Istri ter položaja v Dalmaciji od zadnjih let 19. stoletja pa do leta 1906/7, ki so jih v tem obdobju po eni strani zaznamovala prizadevanja Tresić-Pavičića in drugih dalmatinskih pravašev po uveljavitvi politike „novega kurza“, po drugi strani pa težnja Političnega društva Edinost, da pred nevarnostjo pan-germanizma in italijanskega iredentizma ohranja vezi z istrskimi Hrvati. Namen študije je ob tem na podlagi virov in literature analizirati nekatera stališča, povezave in razhajanja predstavnikov Političnega društva Edinost z najvidnejšimi predstavniki politike „novega kurza“ iz pravaških dalmatinskih krogov oziroma italijanskega nacionalnega gibanja v Trstu in Istri, ter s tem do neke mere zapolniti vrzel, ki je še vedno prisotna v slovenskem in hrvaškem zgodovinoписju pri obravnavi navedene problematike.

S politiko „novega kurza“ so se doslej v svojih delih in študijah pretežno ukvarjali hrvaški zgodovinarji, kot npr. Rene Lovrenčić (1972), Tereza Ganza-Aras (1992), Ivo Petrinović (1997) in nekateri drugi, medtem ko v slovenskem zgodovinoписju zasledimo različna gledanja na Tresićevo, Supilovo in Trumbićevo vlogo zlasti v tistem delu politike „novega kurza“, ki se nanaša na Slovence oziroma Avstrijsko primorje. Med avtorje zlasti sodijo Lojze Ude (1972), Fran Zwitter (1969), Dušan Kermavner (1974), Janko Prunk (1979) in Janko Pleterški (1981), v novejšem času pa zlasti Salvator Žitko (2011). Mnogo manj je bila doslej ta problematika zajeta v delih tujih, zlasti italijanskih, avstrijskih oziroma francoskih avtorjev, ki so se posvečali problematiki južnoslovanskih dežel in narodov na tleh habsburške monarhije.

Nacionalne in politične razmere v Avstrijskem primorju in Dalmaciji na prelomu 19. in 20. stoletja

Izpostavljanje nacionalnih identitet, kar je sicer predstavljalo normalen zgodovinski proces, do katerega je moralo prejšnje kot slej priti, je v Istri in Dalmaciji zaradi različnih okoliščin zelo zaostriło nacionalne odnose in je v veliki meri škodilo borbi za nacionalne ideale, z ene strani proti italijanskemu

liberalno–nacionalnemu taboru v Istri in proti avtonomistom v Dalmaciji, z druge strani pa proti pritiskom avstrijskih oblasti, ki so izkoriščale medsebojno borbo za svoje germanizacijske težnje in krčenje avtonomnih ustanov, zlasti njihovih deželnih zborov in občin.

Tesnejše povezovanje istrskih Slovencev in Hrvatov, kakor tudi širši razmah obeh nacionalnih gibanj zaznavamo šele z začetkom ustavnega sistema (1861), ko je Istra s februarskim patentom postala avtonomna dežela (Mejna grofija Istra) s posebnim deželnim zborom v Poreču. Čeprav sta se v avstrijskem obdobju slovensko in hrvaško nacionalno gibanje v Istri povezovala in skupno nastopala, je vsak narod vendarle oblikoval svojo nacionalno zavest, predvsem kot posledico zgodovinskega razvoja in jezikovne pripadnosti. Postopno se je razlika med jezikovno in narodnostno zavestjo prebivalstva manjšala predvsem z uveljavljanjem in krepitevijo moderne nacionalne zavesti, vendar je v Istri šele druga polovica 19. stoletja pomenila čas ustalitve etnične meje, oprte na narodno zavest. Izraz etnične troedinosti se je uveljavil v oblikovanju etničnih meja med Slovenci in Hrvati ter manj med italijanskim prebivalstvom, ki je bilo bolj zgoščeno naseljeno v večjih mestih s tradicionalno romanskim značajem.¹

Za slovensko-hrvaške odnose ustavne dobe so nekakšno prelomnico predstavljala osemdeseta leta 19. stoletja, ko je z nastopom mlajše generacije politikov prišlo do radikalnega zasuka. V hrvaškem delu Istre je namreč na politično prizorišče stopila mlajša generacija pravaško usmerjenih politikov, med katerimi so bili v ospredju Matko Laginja, Vjekoslav Spinčić in Matko Mandić. V glavnem ta generacija ni sprejemala ekskluzivnega hrvaškega stališča pravašev iz banovine, saj je sodelovala s Slovenci v istrskem deželnem zboru, v državnem zboru na Dunaju pa tudi pri političnem delu v Trstu v okviru društva Edinost. Državno pravo je dopolnjevala z načeli narodnega prava in ljudske volje, v čemer je videla temelj za združitev Istre in slovenskih dežel s Hrvaško. Istrski pravaši, ki so sledili Spinčiću, Laginji in Mandiću, tako tudi niso osnovali svoje lastne strankarske organizacije pod pravaškim imenom, saj so bili zaradi ohranitve politične sloge istrskih Hrvatov in Slovencev za to, da obstane še naprej skupna Hrvatsko-slovenska narodna stranka in da s tem kot pravaši delujejo v okviru strankarsko organiziranega hrvatsko-slovenskega narodnjaštva. Podobno kot Slovence je to hrvaško istrsko generacijo vodil občutek ogroženosti pred italijanskim

1 Darko Darovec, *Kratka zgodovina Istre*, Koper 2008, 151.

nacionalizmom in iredentizmom k temu, da je cenila pomen habsburškega državnega okvira kot branika hrvaških in slovenskih dežel pred italijanskimi ekspanzionističnimi težnjami.²

Ko je Edinost svoje delo razširila na Istro, je sem širila tudi svoje politične nazore in ideološko naravnost, ki je šla v smeri „edinosti in sloge“, podobne poglede pa je ne glede na pravaško usmeritev zaznati tudi pri hrvaškem političnem vodstvu okrog lista *Naša sloga*. „Slogaštvo“ istrskega narodnega vodstva je bilo torej v tem obdobju stalnica, ki se ni spreminjala vse do začetka 20. stoletja, bila pa je logična posledica političnih razmer, ki so vladale v Istri v drugi polovici 19. stoletja. Slovenci in Hrvati so lahko v nenehni borbi s privilegirano liberalno-nacionalno poslansko večino v deželnem zboru in občinskih svetih vzdržali le z enotnostjo, s katero so se postavili po robu italijanskim raznarodovalnim težnjam.

Toda že v devetdesetih letih 19. stoletja je v politično in nacionalno heterogenem sestavu vodstva Edinosti v Trstu v času Mandićevega predsedovanja prišlo do nasprotij med konservativnim krilom, ki ga je vodil Ivan Nabergoj, in liberalnim krilom z Gregorinom, Cotičem in drugimi tržaškimi politikami narodnega tabora. Na rednih in izrednih občnih zborih je vodstvo Edinosti v letih 1893 – 1897 kljub notranjim antagonizmom še uspelo ohranjati enotnost, spore pa je povzročalo predvsem težko stanje v Istri, zlasti v istrskem deželnem zboru pa tudi v tržaškem mestnem svetu. Na občnem zboru Edinosti leta 1897 je bil ponovno izvoljen za predsednika Matko Mandić in ta položaj obdržal tja do leta 1905, toda vedno bolj je na politiko Edinosti vplival dr. Otokar Rybař, ki je pozival tržaške in istrske Slovence „naj se opró na lastne sile in bodo enotni“.³

Politična oziroma ideološka nasprotja, ki pa niso bila specifična zgolj za Istro in Trst, so se tako v polni meri odražala tudi v nacionalni borbi istrskih Slovencev in Hrvatov. Ideološka razhajanja in razredno razslojevanje med enimi in drugimi so vedno močnejše silila v ospredje, v veliki meri pa so vplivala tudi na neuspeh na državnozbornskih volitvah leta 1901.

2 Janko Pleterski, „Jugoslovanska misel pri Slovencih v dobi Taaffejeve vlade (1879–1893)“, *Zgodovinski časopis*, 29, 3–4, 1975, 270; o tej problematiki obširneje Nevio Šetić, „Istra u hrvatskoj državotvornoj misli prije i nakon 1894. godine“, *Bertošin zbornik. Zbornik u čast Miroslava Bertoše*, 2, ur. Ivan Jurković, Pula – Pazin 2013, 655–679.

3 Henrik Tuma, *Iz mojega življenja – spomini, misli, izpovedi*, Ljubljana 1997, 216–217. Otokar Rybař (1865–1927), politik in pravnik, tržaški mestni in deželni svetovalec, je bil v letih 1907–1918 državnozbornski poslanec. Predsednik Političnega društva Edinost je bil v letih 1907–1910 in s tem eden najvidnejših predstavnikov slovenskega narodnjaškega gibanja na Tržaškem. Podrobneje o njegovem državnozbornem delovanju: Peter Rustja, *Otokar Rybař v dunajskem parlamentu*, I. del, Trst 2001, II. del, Trst 2003.

Po volitvah sta se italijanski iredentizem in nacionalizem še bolj razbohotila, zato je društvo Edinost videlo izhod predvsem v programu Zedinjene Slovenije, to pa je razkol s Hrvati le še poglobilo. Meseca maja 1902 je bilo v Pazinu že ustanovljeno Politično društvo za Hrvate in Slovence v Istri, s katerim sta se območje in vpliv Edinosti v Istri precej zmanjšala. Po desetletjih skupnega in vzajemnega dela so se istrski Hrvatje končno odločili, da si osnujejo lastno politično društvo z utemeljitvijo, da Edinost iz Trsta pač ne more več uspešno voditi političnega delovanja v Istri, kjer so razmere in mentaliteta prebivalstva precej drugačne kot na Tržaškem. Kljub temu je v krogu Edinosti prevladalo mnenje, da se je z ustanovitvijo Političnega društva za Hrvate in Slovence v Istri uresničil načrt, s katerim so se istrski politični prvaki že dolgo ukvarjali „sporazumno s političnim društvom Edinost“. Le-to, kot navaja njihovo glasilo, „tudi pri najboljši volji ni več moglo zadovoljevati naraščajočih potreb, zlasti v času volitev v Trstu in Istri“, zato naj bi Edinost v bodoče delovala zlasti na severnem, se pravi slovenskem delu Istre, Politično društvo za Hrvate in Slovence pa predvsem v hrvaškem delu, s tem pa naj bi nastopila nova faza narodne borbe v celotni Istri, kjer je pričakovati večjo dinamiko pri narodnem delu.⁴

Toda, kakor se je vodstvo hrvaško-slovenske narodne stranke v devetdesetih letih 19. stoletja začelo orientirati na Zagreb in se povezovati z njim, je tudi politično dogajanje na Hrvatskem imelo večji vpliv na politiko hrvaško-slovenske narodne stranke v Istri, ki je morala voditi borbo na dve strani: proti italijanski liberalni buržoaziji in proti germanizaciji. Razumljivo je, da je ob takšnih političnih okoliščinah Starčevičev radikalizem v odnosu do Madžarov in avstrijskih Nemcev postal zelo blizek istrskemu političnemu vodstvu, zato ni naključje, da je ta generacija prevzela program in se priključila njegovi stranki. Tako Laginja, Spinčić kot Mandić so sprejeli teorijo hrvaškega državnega prava, vendar so jo razširili na naravno pravo in voljo naroda zaradi konkretnih okoliščin in politične sredine, v kateri so delovali. Hkrati niso nikoli opustili programa zблиževanja in združitve južnih Slovanov v okviru dvojne monarhije. Starčevičev radikalizem je za njih pomenil vnašanje borbene duha v politično aktivnost hrvaško-

⁴ *Edinost*, 11 januar 1902, 8; obširneje o tej problematiki Željko Klaić, „Nacionalni pokret istarskih Hrvatov i Slovenaca na prijelomu XIX. u XX. stoljeće i utemeljenje Političkoga društva za Hrvate i Slovence u Istri 1902.“, *Histria*, 4, 2014, 29-100; Branko Marušić, „Politično društvo za Hrvate in Slovence v Istri“, *Slovenska kronika XX. stoletja*, Knjiga 1: 1900-1941, ur. Marjan Drnovšek in Drago Bajt, Ljubljana 1995, 35.

slovenske narodne stranke, v kateri se je še nadalje ohranjala enotnost vse od prodora klerikalne struje prek Gorice in Trsta v Istro.⁵

Po mnenju Mirjane Gross se je pravaštvo v Dalmaciji, podobno kot v Istri, vendarle temeljito razlikovalo od pravaštva v banski Hrvatski, saj se izvirne Starčevićeve pravaške ideje v njej niso nikoli pojavile. Pravaštvo se je namreč na dalmatinskih tleh držalo okvira habsburške monarhije in s tem anticipiralo stališče, ki ga je stranka prava na Hrvatskem zavzela šele na začetku devetdesetih let, točneje leta 1892, ko je proklamirala sodelovanje med Neodvisno stranko in Stranko prava, ki je uradno priznavala monarhični okvir. V osemdesetih letih to v Dalmaciji ni imelo nič skupnega s pravaštvom na Hrvatskem tistega obdobja, razen morda deklaracije o potrebi zedinjenja hrvaških dežel z Bosno in Hercegovino na temelju hrvaškega državnega prava. Dalmacija, na katero se je širil vpliv pravaških idej s Hrvaške, se je v tolikšni meri razlikovala od tamkajšnjih razmer, da je na njenih tleh nujno vzniknila ideja s povsem novimi koncepti. Zapoznelost pravaške politične akcije v Dalmaciji, Gross pojasnjuje s težko borbo za nacionalno afirmacijo v času narodnega preporoda, zaradi česar tu niso mogle nastati opozicijske formacije v hrvaškem delu Narodne stranke, kljub nezadovoljstvu z njenim delom. Šele po zaključni fazi narodnega preporoda so dozoreli pogoji za pojav in delovanje opozicijskih skupin.⁶

Prednosti Dalmacije v primerjavi z bansko Hrvatsko so pripomogle k temu, da je bila prikladnejša za neodvisno politiko, saj so bili tu politični sistem in splošni pogoji za politično delo boljši in tudi atmosfera ni bila tako zadušljiva kot v banski Hrvatski, ali pa tako neznosna kot v Istri. V Dalmaciji avstrijska uprava seveda ni mogla voditi iste politike kot v Istri in Trstu. „Italijanaši“ so tu predstavljali le neznamenit del prebivalstva, poleg tega pa so njegovi zastopniki izgubili močne oziroma vodilne pozicije in vpliv v življenju pokrajine. Popustljivost vlade do Narodne stranke, ki je „italijanaše“ držala v opoziciji, je pogojevala tudi težnja avstrijske vlade in njene dalmatinske ekspoziure, da oslabi zanjo nevarnejši hrvaški radikalizem, ki se je, za razliko od italijanskega, lahko naslonil na veliko večino prebivalstva. S pretvorbo Narodne stranke v poslušno orodje režima, bi se to nezadovolj-

5 Vjekoslav Bratulić, „Političke stranke u Istri za vrijeme narodnog preporoda“, *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*, knjiga III, ur. Jakša Ravlić, Zagreb 1969, 289-334.

6 Obširneje o tej problematiki Bože Mimica, *Dalmacija od antike do 1918. godine. Povijesni pregled* (v nadaljevanju: *Dalmacija*), Rijeka 2003, 515-545. Mirjana Gross hrvaško državno pravo in slovenske politične struje obravnava v prispevku „Slovenske politične struje i hrvatsko državno pravo devedesetih godina 19. stoljeća“, *Melikov zbornik. Slovenci v zgodovini in njihovi srednjeevropski sosedje*, ur. Vincenc Rajšp in dr., Ljubljana 2001, 731-748.

stvo v pokrajini še povečalo. Takšna orientacija je postala za vlado še manj zaželjena, ko se je hrvaški radikalizem iz politične struje pretvoril v zasebno stranko – dalmatinsko Stranko prava (1894) – ker bi mu samo pomagala, kar pa bi otežilo položaj c. k. namestništva in povečalo težave centralne oblasti, ki je imela tako ali tako polne roke dela z zavračanjem napadov številnih političnih nezadovoljnejšev v monarhiji.⁷

Dalmatinski pravaši so bili namreč, podobno kot istrski, v opoziciji proti centralnim dunajskim vladam pa tudi proti c. k. namestništvu. Bili so zelo agilni in uporni ter dalmatinski deželni zbor zasipali z interpelacijami in predlogi, alarmirali javnost glede nemarnosti in prestopkov vlade in njenih organov, krepili občutek, da Dalmacija ne more napredovati v okviru Avstrije ter risali mračno podobo pokrajine na robu lakote in skorajšnjega propada. Ne glede na pretiravanja, ki so bila po svoje logična in neobhodna v politični borbi, je imel velik del njihovih trditev realno osnovo, tako da jih niti narodnjaki, niti namestniški organi niti niso skušali demantirati, kar je še povečevalo njihovo popularnost. Nezadržna afirmacija stranke v letih 1897 do 1902 ji je le potrjevala, da je resnično vse tisto, kar je trdila o sebi, in sicer, da je politični izraz večjega dela hrvaškega prebivalstva. Kljub temu pa še ni bila stranka poslanske večine, torej ni bila prisiljena izbirati med paktiranjem z režimom ali pa nevarnim oponiranjem vladi. Razbremenjena s to dilemo, vendar s težnjo po nadaljnjih uspehih, ki bi jih lahko dosegla z osvojitvijo poslanske večine v deželnem zboru pa tudi v državnozborskem predstavnštvu, je Stranka prava nujno sledila poti, ki jo je iz majhne politične grupacije dvignila do velike politične moči, in sicer ostra opozicija proti centralni vladi in njeni zadarski ekspozituri.⁸

Dalmatinskim pravašem sta ob koncu 19. stoletja stopila na čelo Frano Supilo (1870-1917) in splitski advokat Ante Trumbić (1864-1938), ki sta razvijala novo pravaško koncepcijo na temeljih in posameznih idejah Anteja Starčevića in Mihovila Pavlinovića, dopolnjenih z elementi tradicije Narodne stranke. Tako je npr. Supilo postavljaj naravno pravo, kot osnovo zedinjenja hrvaških dežel, na isto raven kot Starčević svoje hrvaško državno pravo. Na ta način je anticipiral odnos mlajše generacije do tega vprašanja, za razliko od Trumbića, ki se je zavzemal predvsem za hrvaško državno pravo.⁹

7 Rene Lovrenčić, *Geneza politike „novog kursa“*, Zagreb 1972, 105.

8 Istotam, 119.

9 Mimica, *Dalmacija*, 533.

V času največjih konfliktov med hrvaško in srbsko nacionalno komponento na začetku devetdesetih let 19. stoletja, ki so se tudi v Dalmaciji kazali v borbi proti Srbski stranki, so bila Supilova stališča bistveno drugačna kot stališča pravašev v banovini, čeprav so v vsakodnevni politični praksi dalmatinskih pravašev prevladovala stališča, ki so zanikala obstoj srbske nacije. Supilo je že v začetni fazi konfliktov in polemik med posameznimi listi zavzel stališče, da bo še nadalje ostal na temeljnih pravaških načelih, ki so gradila zedinjenje hrvaških dežel na temelju narodnega in državnega prava v borbi proti srbskemu ekskluzivizmu, vendar ne v negaciji srbskega nacionalnega imena. Zaradi tega, kljub razgretim polemikam s Srbsko stranko, v ozadju že zaznavamo željo po ustvarjanju ustrežnejše politične klime za morebitno sodelovanje z „brati Srbi“, ki pa je dozorela šele ob koncu devetdesetih let. Supilova predvidevanja so se uresničila šele na začetku 20. stoletja, ko so se začeli kazati znaki umirjanja konfliktov med obema političnima opcijama. Na prelomu 19. in 20. stoletja so se za krajši čas izboljšali tudi italijansko-hrvaški odnosi zaradi skupnega odpora proti agresivni nemški politiki *Drang nach Osten*. Trumbičev vzklík: „Od Alp pa do Marice v obrambo proti germanstvu!“, je postalo splošno geslo politike „novega kurza“, pri čemer so dalmatinski pravaši apelirali na sodelovanje vseh „Jugoslovanov“ ter si zlasti (Ante Tresić-Pavičić in Frano Supilo) prizadevali za sporazum z Italijani in Madžari.¹⁰

V tistem obdobju je bil zlasti Trst pomembno središče ne le za istrske, temveč tudi za dalmatinske Hrvate. V mestu je živelo veliko Dalmatincev, prek Trsta je imela Dalmacija najbolj praktično zvezo z Dunajem. V Trstu je že od leta 1894 izdajal Ante Jakić časopis *Il pensiero Slavo* (naslednik lista *Il Diritto Croato*), nato pa v letih 1898 – 1902 list v francoskem jeziku *La Pensée Slave*, ki mu je z letom 1909 sledil list *Slavenska misao*. O svoji nameri, da bi list izdajal v francoskem jeziku, je Ante Jakić spregovoril v prvi številki glasila *Slavenska misao* z željo, „da braću Ruse i francuski narod, koji s njima goji prijateljske odnošaje, poblíže upoznam sa žalostnim stanjem svih Slavena habsburške monarhije, a Hrvata i Slovenaca napose, da ih upoznam i da ih svrnem da u zgodno vrieme ulože svoju uplivnu rieč nama u prilog“. V nadaljevanju svojega uvodnega članka Jakić z zadovoljstvom ugotavlja, da z urejanjem lista v francoskem jeziku ni zgrešil svojega namena, saj so

10 Prim. Lovrenčić, *Geneza politike „novog kursa“*, od str. 185 dalje; Tereza Ganza-Aras, „Pojava politike »novog kursa« u Dalmaciji g. 1903.“, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 4 (2), 1962/1963, izd. 1966, 242-245; Andrej Rahten, *Zavezništva in delitve. Razvoj slovensko-hrvaških političnih odnosov v habsburški monarhiji 1848-1918* (v nadaljevanju: *Zavezništva in delitve*), Ljubljana 2005, 136.

francoski in ruski časopisi začeli dokaj hitro prenašati članke iz *La Pensée Slave* in svoje bralce seznanjati z razmerami na Balkanu.¹¹

Nekoliko kasneje je začel v Trstu izdajati svoj list *Trializam* tudi dr. Nikola Bjelovučić, leta 1903 pa še dr. Ante Tresić-Pavičić, dalmatinski politik, pesnik in publicist, tednik *Jadran*. V njem je v svojem značilnem literarnem slogu iskal, kot je sam napisal, pot hrvaški politiki. Izhajal je iz dejstva, da so se izjalovila upanja starejše generacije, da bodo z ustavnim bojem dobili svobodno in zedinjeno Hrvatsko v okviru habsburške monarhije. To se ni uresničilo zaradi tega, ker Avstrija ni služila svojim koristim, marveč koristim pangermanizma. Celo popolna demokratizacija volilnega sistema ne bo nič pomagala, je prepričan Tresić-Pavičić, kajti „v politiki stoji vedno sila nad pravom“. Mlada generacija prezira hrvaško državno pravo in išče izhod v ekonomskem blagostanju, Tresić sam pa rešitev v kombinaciji idej Evgena Kvaternika in Anteja Starčevića s praktično ljubeznijo do naroda in požrtvovalnostjo Josipa Juraja Strossmayerja. Že od samega začetka je Tresić v svojem listu objavljajl članke tudi v italijanskem jeziku. V prvem članku je dokazoval, da mora Trst pripasti slovanstvu, ker bo sicer pangermanizem v tem mestu uničil tako Italijane kot Slovence. Omenja pa tudi pravice Slovencev v Trstu in je nad njimi navdušen zaradi učinkovitosti njihove politične organiziranosti in delovanja. Posebno se je navduševal nad njimi v času solidarnostnega gibanja maja 1903, ko je predvideval, da se bodo Slovenci pridružili Hrvatski.¹²

V poznejših mesecih leta 1903 je Tresić o tržaških in istrskih Slovencih govoril čedalje manj, na koncu pa jih je sploh prenehal omenjati. Postopno je odstopal vse več prostora člankom, napisanim v italijanskem jeziku, tako da je časopis postal dejansko hrvaško-italijanski. Zadnja številka je izšla 11. junija 1904.¹³

11 *Slavenska misao*, 10. januar 1903, 1.

12 Že 1. maja 1903 je v Benetkah potekal tajni sestanek, na katerem so sodelovali ob Tresiću še Trumbić, Supilo, Katalinić in nekateri drugi. Sestanek je imel značaj delovnega dogovora za pridobitev pomoči iz tujine v borbi proti tiraniji Khuen-Héderváryja na Hrvatskem (Lovrenčić, *Geneza politike „novog kursa“*, 194). Meseca maja 1903 je nato prišlo v Trstu do manifestacij in javnih shodov zaradi nasilnih in krvavih dogodkov na Hrvatskem, povezanih z avtoritarnim režimom Khuen-Héderváryja. Na shodu v telovadnici Tržaškega sokola so nastopili: Matko Mandić v imenu Edinosti, dr. Otokar Rybač v imenu tržaških Slovencev, dr. A. Tresić-Pavičić v imenu Hrvatov in Josip Kopač v imenu socialdemokratov, medtem ko je Politično društvo za Hrvate in Slovence v Istri zastopal njegov podpredsednik Dinko Trinajstić. Protestnemu shodu v Trstu so sledili še shodi v Šempasu pri Gorici in v Nabrežini, vsi po vrsti pa so izražali globoko privrženost in solidarnost s hrvaškim narodom. O shodih je podrobneje poročala *Edinost* (*Edinost*, 18., 19., 20. maja 1903 in 30. maja 1903, ko je v članku „Dogodki na Hrvatskem“ spregovorila o Manifestu jugoslovanskih poslancev).

13 Če primerjamo tednik *Jadran* pod Tresićevim uredništvom z njegovim dotedanjim političnim delovanjem, vidimo, da je še nadalje izražal svoja pravaška in protiavtstrijska stališča, hkrati pa kazal željo po tem, da bi se pravaštvo prilagajalo novim pogojem in da bi se izoblikovala nova politika, ki naj bi se zavzemala za slogo med Hrvati in Italijani v borbi proti pangermanizmu. O Tresićevem političnem delovanju zlasti Ivo Petrinović, *Politički život i nazori Ante Tresića Pavičića*, Split 1997.

Nastanek „Slovansko-latinske zveze“ in oblike „novega kurza“ hrvaške politike ob prizadevanjih dr. Anteja Tresić-Pavičića

Decembra 1904 se je Tresić-Pavičić udeležil velikega zborovanja Slovansko-latinske zveze, ki se je osnovala na pariški Sorboni z namenom, da bi preprečili nevarno širjenje pangermanizma v jadranski prostor, zlasti pa v Trst.¹⁴ Na to nevarnost je Tresić-Pavičić opozoril v svojem daljšem intervjuju za francoski dnevnik *Le Soleil* ter se pri tem zavzel za zблиžanje in povezavo slovanskih in romanskih narodov na tem območju. Toda tesnejše povezovanje je bilo po njegovem težavno zaradi slovanskih in romanskih narodov samih, zlasti pri slednjih zaradi njihove agresivnosti, nestrpnosti in asimilacijskih teženj, pri slovanskih narodih pa zaradi njihove notorične razcepljenosti in neenotnosti.¹⁵

Edinost je iz solidarnosti do Hrvatov pohvalila Tresićev intervju, njegovo navajanje zgodovinskih dejstev in njegovo vizijo, naj bi Slovani v povezavi z Italijani in ob materialni in moralni podpori vseh Latinov „lomili krila nemškemu dvoglavemu orlu“, ki se na škodo in pogubo Latinov in Slovanov širi na območja, ki mu ne po zgodovini ne po pravu ne pripadajo, toda v nadaljevanju vendarle naglašča, da tudi „Italijani konkurirajo z Nemci v gospostvu nad Adrijo“ in da je potrebno v tem konfliktu raznih ekspanzij izpostaviti vprašanje italijansko-slovanskih antagonizmov. Aktualni dogodki tistega časa, zlasti študentski nemiri v Innsbrucku ter vprašanje univerze v Trstu, so ovrgli Tresićevo zanesenjaško vizijo o *fraternité* med Slovani in Italijani, ki bi po mnenju *Edinosti* lahko nastala le na podlagi popolne in brezpogojne enakopravnosti tam živečih narodov.¹⁶

14 Do nastanka Slovansko-latinske zveze je prišlo v duhu italijansko-francoskega približevanja ob koncu leta 1903 oziroma v prvi polovici leta 1904, ko je Italija s Francijo že 25. decembra 1903 sklenila arbitražni sporazum, podoben tistemu, ki je bil istega leta sklenjen med Francijo in Anglijo. Na pobudo ministrov Luzzattija in Delcasséja je bil nato med Italijo in Francijo 15. aprila 1904 sklenjen še delovni sporazum, ki ga je dopolnil obisk francoskega predsednika republike Émila Loubeta v Rimu ob koncu aprila istega leta. Namen Loubetjevega obiska je bil predvsem ta, da bi podobno kot obisk kralja Vittoria Emanuela III. v Parizu, izzval takojšen odmik Italije od trozveze in okreplil francosko-italijansko prijateljstvo. Podrobneje o teh vprašanjih: Enrico Serra, *Camille Barrère e l'intesa italo-francese*, Milano 1950, 171.

15 *Edinost* je o formiranju Slovansko-latinske zveze z veliko vznesenostjo in pohvalnimi izrazi poročala v članku „Kelto-slovanska zveza“ (*Edinost*, 7. december 1904, 339) in zlasti izpostavila Tresićev nagovor na zborovanju v Parizu, kakor tudi njegov intervju z listoma *Le Soleil* in *La Patrie*, ki sta posebej poročala o položaju na Hrvaškem.

16 *Edinost* je v treh nadaljevanjih z naslovom „Sanje Bismarckove“ („Le Rêve de Bismarck“) povzela Tresićev intervju s francoskim dnevnikom *Le Soleil* oziroma njegovim urednikom Fernandom Rousselotom, ki se je nanašal na vprašanje pangermanizma oziroma na tendence, ki naj bi jih v Bismarckovem duhu izvajal Koerberjev vladni kabinet. Ob koncu intervjuja je Tresić naglasil, da bi pomoč francoskega kapitala, zlasti pri izkoriščanju rudnega bogastva, zelo pomagala Hrvatim, ker bi se s tem zmanjšala njena ekonomska emigracija, Francija pa bi s tem zaustavila nemško ekspanzijo, ki je zanjo ravno tako nevarna kot za južne Slovane (*Edinost*, 11. december 1904, 343).

Prva neposredna polemika z italijanskimi stališči o temeljih sporazuma se je sprožila z listom *L'Istria*, glasilom Istrskega političnega društva (*Società politica istriana*), ki ga je urejal Marco Tamaro. Le-ta se je sicer zavzel za sporazum, ki naj bi združil moči proti pangermanizmu, vendar je kot temelj sporazuma predlagal, „da se določijo meje med slovansko in italijansko hegemonijo, da Slovani lojalno priznajo italijanski značaj primorskih krajev oziroma istrsko zgodovinsko pravo“.¹⁷ *Edinost* je temu ostro nasprotovala in poudarila, da Istra ni le italijanska posest, marveč tudi slovanska, da sporazum ne sme pomeniti razdvajanja in določanja meja, temveč skupno življenje v isti hiši, v kateri morajo eni kot drugi biti gospodarji, imeti obojestranske pravice na istih tleh. Iz nadaljnjega izvajanja je bilo mogoče razumeti, da mora to ozemlje, v katerem bo užival enake pravice tako italijanski kot slovanski živelj, v celoti pripasti jugoslovanski državi. „Hočemo delati za ustanovitev velike državnopravne skupine na jugu“, poudarja *Edinost*, „in hvaležni bomo Italijanom, če nam pri tem pomorejo. Odklanjamo pa takšno pomoč, če bi za povračilo morali priznati italijanstvo pokrajin ob morju, če bi slovanstvo tukaj moralo abdicirati. Nikdar, nikoli in za nobeno ceno se Slovani ne odpovedo pravici življenja v teh pokrajinah!“¹⁸

Tudi *Naša sloga* je na temo slovansko-italijanske sloge, ki jo je v svojem listu zagovarjal dr. Tresić-Pavičić, objavila daljši članek in v njem poudarila, da „so Hrvati in Slovenci v Istri, ki si že vrsto let prizadevajo doseči slogo z istrskimi Italijani, z nekoliko nezaupanja spremljali to gibanje, ki jih tudi ni kaj prida navduševalo“. Zatem pa navaja razloge: „Italijanski prvaki v Istri od nekdanj, zlasti pa ob zadnjem zasedanju istrskega deželnega zbora, ravno v času, ko je bilo gibanje o slogi Hrvatov in Italijanov najbolj živahno, so dali duška tej ljubezni z lažnimi izjavami, da Hrvatje priznavajo le italijanski značaj Istre, da naši prvaki zagovarjajo italijansko idejo, italijanski jezik in kulturo ter da ne mučijo naroda z nekakšno hrvaško narodnostjo, da ga puščajo v temi neznanja in podločnosti, ter Italijanom prepuščajo, da postaneta naš in slovenski narod njihov suženj. (...) Ta naš narod, da je le pastirski! Tako nas torej cenijo in brez kakršnihkoli dogovorov bo napočila sloga in se bosta po Istri cedila med in mleko. (...) S takšnimi ljudmi in

17 Marco Tamaro je temu vprašanju namenil članek z naslovom: „A proposito di un'alleanza italo-slava“ in se v njem sklicuje na članek G. Ferrera v milanskem listu *Secolo di Milano*, ki pa mu dodaja svoj komentar oziroma zaključek: „Certo si è, che gli slavi dei nostri paesi, come quelli che si distendono lungo le coste dalmatiche, gratificano di pari odio e tedeschi e italiani, e siccome cogli ultimi si trovano in immediato contatto, così riversano sugli stessi anche quella porzione di odio, che dovrebbe spettare ai primi. Ecco la verità.“ (*L'Istria*, 1098, 12 settembre 1903).

18 *Edinost*, 26. in 29. november 1903, 270 in 273.

nezreliimi političnimi nasprotniki ne more biti govora o slogi“, naglaša *Naša sloga* in zaključuje: „Zato bomo mi Hrvati in Slovenci v Istri – ne glede na takšno slogo ali neslogo – z zakonitimi sredstvi zahtevali in branili svoje pravice, ki po božjem in ljudskem zakonu pripadajo slavnemu hrvaškemu imenu in jeziku!“¹⁹

O vprašanju sprave med Slovani in Italijani so govorili tudi na občnem zboru Političnega društva Edinost, ki se je odvijal 27. marca 1904 pri sv. Ivanu v Trstu. Predsednik društva Mandić je zbranim delegatom pojasnil, da se je ideja porodila najprej v dalmatinskem deželnem zboru, pozneje pa so jo sprožili tudi v istrskem. Pobuda je prišla s strani poslanske manjšine, se pravi slovenskih in hrvaških poslancev, vendar je bil odgovor italijanskih poslancev bistveno drugačen kot v Dalmaciji. Njihov odgovor je bil, kot navaja *Edinost*, takšen, da je takoj vzel vsako upanje na spravo, saj je bilo jasno, da gospodujoča stranka v Istri niti od daleč ne misli na pošteno in častno spravo med obema narodoma. Dvojica uglednih italijanskih poslancev naj bi namreč izjavila, da je sprava možna le pod pogojem, da slovenska stran prizna italijanski značaj Istre. Nekaj podobnega naj bi izjavil tudi voditelj tržaškega liberalno-nacionalnega tabora Felice Venezian na občnem zboru političnega društva Patria. „V take pogoje mi Hrvatje in Slovenci ne moremo privoliti, ker bi bilo to samoubojstvo.“²⁰

Tudi dr. Otokar Rybař je v nadaljevanju razprave poudaril, da so Slovenci in Hrvatje le za pošteno spravo na podlagi politične in narodne enakopravnosti, enakih pravic in enakih privilegijev. V imenu socialdemokratov je Josip Kopač v razpravi naglasil, da glede sporazuma z Italijani stojijo na stališču narodne avtonomije: če si bo vsak narod sam urejal svoje zadeve, potem bodo padle tiste meje, ki nas ločujejo, se pravi jezik in vera. Le po izvedbi narodne avtonomije lahko pride do pobratimstva med narodi. Nakar je naglasil: „Mi, socialni demokrati smo npr. že rešili to vprašanje, mi smo se že popolnoma sporazumeli. Sedaj glejte še vi narodnjaki, da se na kakšen način sporazumete!“²¹

V imenu istrskih Hrvatov je nastopil Dinko Trinajstić in v svojem daljšem nagovoru pojasnil, da je potrebno bratom Čehom in Dalmatincem pojasniti, kakšno je dejansko stanje v Istri. „Do sporazuma ne bo prišlo, dokler ne pridejo Italijani do drugačne pameti. Oni morajo najprej priti do bolj

19 *Naša sloga*, 28. januar 1904, 4.

20 *Edinost*, 29. marec 1904, 89.

21 Isto, 2. april 1904, 93.

humanih nazorov in se sramovati svojega dosedanjega postopanja. Kakor so v Trstu krivični na področju šolstva, so tudi v Istri. Celo v Pazinu, kjer je občina v naših rokah, se nam godi enako. Kričeč primer za to je ustanovitev gimnazije v Pazinu. Iz celotne Istre so se zbrali v Trstu, kjer so kričali proti našemu kulturnemu zavodu. Govorili so, da protestirajo v imenu svoje civilizacije, v resnici pa so to počeli v imenu svojega barbarstva. Dokler bodo imeli taka stališča, ne bo moglo priti do zbližanja z nami. Mi priznavamo potrebo po spravi, vendar bo do tega prišlo le na podlagi medsebojnega spoštovanja. Dokler pa to ne bo možno, bomo stali zvesto na branikih! Če so Hrvatje znali prelivati kri na raznih bojiščih – pod tujimi prapori, se bodo znali boriti tudi za svoje pravice in svojo svobodo“, je ob splošnem navdušenju in odobravanju zaključil Trinajstić.²²

Možnost sporazuma z Italijani so torej Slovenci in Hrvatje v Istri in Trstu ocenjevali bistveno drugače kot Tresić-Pavičić, ki se je skupaj s Franom Supilom v težnjah po podpori hrvaški politiki prizadeval, da bi izrazi-teje vplival na italijansko javnost tostran in onstran meje na Soči. Agresivni prodor pangermanizma v jadranski prostor je Tresić-Pavičić izkoristil za povezavo z borbenim italijanskim iredentizmom, ki ga je takrat posebej general Ricciotti Garibaldi in na tem zavezništvu začel graditi slovansko-italijansko zvezo.²³

Ugoden vtis, ki ga je v nekaterih italijanskih političnih krogih izzvalo nacionalno gibanje Hrvatov v banovini in njegovi učinki v Dalmaciji, še niso zbledeli predvsem zaradi saborskega zasedanja s proklamacijo „novega kurza“ oziroma tistimi elementi, ki so zadevali odnose hrvaške politike z Italijo. To je vzpodbudilo Supila in Tresić-Pavičića, da sta svoje

²² Isto, 5. april 1904, 95.

²³ Ricciotti Garibaldi (1847–1924), četrti sin slavnega Giuseppeja in Anite Garibaldi, krščen z imenom enega vidnejših mazzinijancev Nicola Ricciottija, ustreljenega z bratoma Bandiera leta 1844. Mladost je preživel v Nizzi, kjer je obiskoval jezuitsko semenišče, 1852 pa se je pridružil očetu na otoku Caprera. Po letu 1870 se je udeležil kampanje v Franciji ob izbruhu francosko-pruske vojne. Naslednja leta je preživel v Angliji med Londonom, Liverpoolom in Manchesterom, kjer je študiral strojništvo in mineralogijo. Navzel se je republikanskih in socialističnih idej ter hkrati stremel po kaki pomembnejši vlogi v mednarodnem gibanju, ki je izhajalo iz garibaldinske tradicije šestdesetih let 19. stoletja. Po letih bivanja v Avstraliji, kjer se mu je rodil sin Giuseppe, se je leta 1881 vrnil v Italijo, se vključil v politiko in bil izvoljen v parlament, vendar se je kmalu zapletel v finančne malverzacije in škandale, kar ga je leta 1893 prisililo, da je odstopil od svoje poslanske funkcije. Leta 1897 se je odpravil v Grčijo, kjer je s svojimi prostovoljci sodeloval v grško-turški vojni, dve leti kasneje pa se je po očetovih stopinjah napotil še v Južno Ameriko, v argentinsko Patagonijo, nato pa ga je njegova avanturistična žilica leta 1902 privedla na Balkan v funkciji predsednika Albanskega sveta v Italiji (*Consiglio albanese d'Italia*), kjer naj bi sodeloval v osvoboditvi Albanije izpod turške nadoblasti. Že v tem obdobju pa je zaznati njegove vedno bolj prisotne nacionalistične in iredentistične težnje, ki so se kasneje še stopnjevale z italijanskimi težnjami po uveljavitvi interesnih območij na vzhodnem Jadranu oziroma turških ozemljih v vzhodnem Sredozemlju (*Dizionario biografico degli Italiani*, vol. 52, Roma 1999).

aktivno sodelovanje nadaljevala, širila vezi in krepila interes za hrvaško politiko. Tresić si je prizadeval v svojem listu *Jadran* še naprej zagovarjati hrvaško-italijansko sodelovanje. Sredi novembra 1903 je sporočil Trumbiću, da je v *Jadranu* objavil italijanske prevode vseh tistih delov svojega in Smodlakovega govora v saboru, ki bi utegnili biti zanimivi za italijansko javnost in da bo to številko lista poslal redakcijam vseh pomembnejših italijanskih časopisnih hiš, pri čemer so ga v agitaciji hrvaško-italijanskega sodelovanja vzpodbujali predvsem pohvalni glasovi, ki so prihajali iz vrst italijanskega časopisja.²⁴

Ob koncu novembra 1903 je *Edinost* objavila in komentirala pismo, ki ga je R. Garibaldi poslal Tresić-Pavičiću in v katerem naglaša, da je naglica, s katero je prišlo do pobude o slovansko-italijanski pomiritvi in velikanski uspeh, ki ga je s tem požela med Hrvati in Italijani, v zadnjem času sprožila veliko zavisti in nasprotovanj. Pri tem namiguje na zmerne avstrijske monarhistične kroge, ki so doslej obvladovali italijanski iredentizem, kakor tudi na kroge okoli Društva Dante Alighieri (*Società Dante Alighieri*) in italijanske masonerije. Kot tretji element Garibaldi izpostavlja najrazličnejše elemente, sestavljene iz liberalne mladine in ostankov garibaldincev, ki naj bi v svoje vrste sprejemali vse politične stranke, od monarhističnih do socialističnih in s svojimi organizacijami prodirali v vsa večja italijanska središča od Sicilije do Piemonta, ta element pa naj bi hkrati lojalno in odkrito vključeval tudi zvezo med narodi, ki se je oblikovala po zborovanju v Adriji. „Kdor nasprotuje tej zvezi“, naglaša Garibaldi, „pripada tisti sodrgi brez domovine, ki ne pozna drugega vodila in idealov, kot svoj lastni želodec in se čuti močnega, ker razpolaga s sredstvi iz tajnih fondov državnih institucij. Hrvatski časopisi naj ne tratijo časa v polemiziranju z njimi, temveč naj se jim izognejo, če pa bodo še vztrajali, naj jih bojkotirajo! Oni so namreč sovražniki Italijanov, kakor tudi Hrvatov!“ Svoje pismo zaključuje s pozdravi vsem uglednim hrvaškim osebnostim, ki so se doslej velikodušno pridružile tej pobudi in da, če se klic „Živela Italija!“ sliši po vsej vzhodni jadranski obali, se enako iskreno na zahodni obali sliši klic „Živela Hrvatska!“²⁵

V svojem komentarju h Garibaldijevemu pismu *Edinost* pripominja, da se v njem čutijo velike spremembe, ki se pripravljajo v odnosih med slovanskim in latinskim svetom, „toda ker nismo naivni“, nadaljuje *Edinost*,

24 Lovrenčić, *Geneza politike „novog kursa“*, 241.

25 *Edinost*, 25. november 1903, 269.

„si ne domišljamo, da bi si že jutri padli v naročje Slovani in Italijani, saj je nakopičenega toliko starega sovraštva, nesporazumov in predsodkov, da ni treba pričakovati, da se bo prepad, ki zija med narodi, izravnal in zapolnil sam od sebe!“ Zato *Edinost* svetuje skrajno previdnost pri odstranjevanju vzrokov za nastale konflikte in premišljeno postopanje, ki naj privede do sporazuma, kar pa se ne bo moglo zgoditi preko noči. Pri tem list naglašča, „da bo najtežje doseči sporazum glede Istre, saj bi morali Italijani opustiti stališča, ki se jih še vedno krčevito oprijemljejo v prepričanju, da oni tvorijo večino prebivalstva. To seveda ni res, pribija *Edinost* in na tej neresnici ni možno graditi pogodb med narodi!“. V zaključku svojega komentarja nato vendarle priznava, da se v najnovejšem času kažejo znamenja italijanskega popuščanja, in sicer ob najnovejšem zasedanju istrskega deželnega zbora v Pulju, ko je tudi glasilo *L'Istria* priobčilo članek „Sporazum med Italijani in Slovani“, članek, ki po prepričanju *Edinosti* kaže, da se je tudi med radikalnimi istrskimi gosposkimi krogi začel tajati led.²⁶

Ob koncu januarja 1904 se je Tresić-Pavičić ponovno sestal z Garibaldijem, tokrat v Milanu, kjer je ravno potekal kongres italijanskih irendentistov s ciljem, da se združijo in povežejo v enotno organizacijo. Tudi Supilo je obdržal svoje prejšnje vezi z italijanskimi političnimi krogi ter bil v pogovorih z njimi precej uspešen. V glasilu italijanskih levih socialistov *Il Socialismo* je njegov glavni urednik Bruno Franchi ob koncu leta 1903 objavil članek o skupnih hrvaško-italijanskih interesih v borbi proti *Drang nach Osten*, svoje zaključke pa je oblikoval na osnovi razgovorov s Supilom, s katerim se je sestal neposredno pred koncipiranjem svojega članka. Supilo je negoval svoje vezi predvsem s socialistom G. Ferrerom, ki je zato maja 1904 pripotoval na Reko, obiskal pa tudi Pulj in Trst, da bi se na licu mesta seznanil s splošnim položajem na severnojadranskem območju.²⁷

Hrvaška politika si je tako postopno v italijanski javnosti priborila kar nekaj uglednih prijateljev ali vsaj simpatizerjev. Njihove izgovorjene ali pa pisane besede so lahko že v določeni meri vplivale na razpoloženje javnosti, na italijansko publicistiko in nekatere politične organizacije, v mnogo manjši meri pa na uradno politiko. To pomanjkljivost je skušal zapolniti in premostiti Trumbić, ki se doslej ni v večji meri angažiral pri afirmaciji hrvaške politike na italijanskih tleh. Spomladi leta 1904 se je zato napotil v Italijo,

²⁶ *Edinost* se sklicuje na članek „L'accordo fra italiani e slavi“, objavljen v listu *L'Istria*, 1105, 14 novembre 1903.

²⁷ *Novi list*, 19. junij 1904.

kjer je poskušal navezati stike z uradnimi krogi in morda tudi z dvorom, vendar pri tem ni uspel, saj je uradna Italija v tem obdobju še kazala težnje po korektnih diplomatskih odnosih z Avstro-Ogrsko v okviru trozveze.²⁸

Po tem neuspehu si Trumbić ni več prizadeval, da bi prišel v stik z uradnimi italijanskimi krogi, sta pa zato Supilo in Tresić-Pavičić nadaljevala s svojo uspešno, a skromnejšo zastavljeno dejavnostjo. Po njuni zaslugi se je postopno že oblikoval eden od bistvenih elementov „novega kurza“, namreč hrvaško-italijanski odnosi so se začeli razvijati v bolj prijateljskem vzdušju. To je prav gotovo ugodno vplivalo tudi na odnose med italijanskimi političnimi krogi in Hrvati v Dalmaciji, na kar je bila italijanska politična javnost vedno pozorna in občutljiva. Vse to je Tresića vzpodbudilo, da je tudi na območju Avstrijskega primorja znova poskušal razrahljati nezaupanje in pripraviti slovensko-hrvaške politične kroge k bolj tvornemu sodelovanju z italijanskimi, a iz članka *Edinosti*, ki ga je v mesecu avgustu 1904 povzela po *Naši slogi*, se je znova izkazalo, da do kakega bolj tvornega sodelovanja ni moglo priti.²⁹

V polemiki, ki jo je sprožil prvak Istrskega političnega društva dr. Felice Bennati z izjavo, da sporazum s Slovani ni možen, in se pri tem skliceval na izjavo Političnega društva Edinost, da bi bila za Slovence in Hrvate ustanovitev italijanske univerze v Trstu najhujše izzivanje, je *Naša sloga* poudarila, da ne verjame niti v iskrenost italijanskih dalmatinskih poslancev, zato ni možno govoriti o slogi, dokler bodo imeli v njihovi stranki prvo besedo nepomirljivi, zagrizeni elementi in jih bo pri njihovih težnjah podpirala dunajska vlada oziroma bodo odvisni od svojih tržaških židovskih voditeljev. *Naša sloga* je poudarila, da je edino resnično, kar je dr. Bennati navedel to, da so češki poslanci v dunajskem državnem zboru skušali posredovati med italijanskimi in slovensko-hrvaškimi poslanci in da sta se eden od italijanskih oziroma hrvaških poslancev iz Istre dogovorila, da bosta skušala vsak zase pridobiti svoji poslanski skupini za skupno konferenco z namenom, da bi prišlo do zблиžanja stališč oziroma do slovansko-italijanskega sporazuma. Z italijanske strani je kaj kmalu prišel Bennatijev odgovor hrvaškemu zastopniku, da ne more biti govora o kaki skupni konferenci, kaj šele o sporazumu, saj da so razne izjave Političnega društva Edinost in članek v *Naši slogi*, na italijanski strani izzvale energičen odpor proti kakršnemu koli dogovarjanju.

28 Lovrenčić, *Geneza politike „novog kursa“*, 242.

29 Gre za članek z naslovom „Neiskrenost naših Italijanov“, objavljen v *Edinosti* 22. avgusta 1904, 233.

Seveda hrvaški zastopnik dr. Bennatiju ni ostal dolžan. Obžaloval je sicer, da so izjave Političnega društva Edinost in pisanje *Naše sloge* izzvale odpor med Italijani, a obenem naglasil, da so te izjave le odgovor na vse tisto, kar so Italijani izjavljali v društvu Patria, v glasilu *Popolo istriano* in na drugih mestih. „Vse drugo, kar je poslanec Bennati govoril o italijanski univerzi v Trstu, pretiranih zahtevah Hrvatov in Slovencev, so čiste izmišljotine“, naglašča *Edinost*, „s katerimi bi želel le prikriti svojo veliko mržnjo do vsega, kar je slovansko in svoj nepomirljiv odnos do Slovanov v kakršnem koli pogledu.“³⁰

Ko je dne 6. novembra 1904 potekal občni zbor oziroma javni shod Političnega društva Edinost, je dr. Rybař uvodoma najprej komentiral dogodke v Innsbrucku, kjer je prišlo do krvavih spopadov in obračunavanja med nemškimi in italijanskimi študenti. To je zlasti Čehi vzpodbudilo, da so začeli načrtovati složno nastopanje z Italijani in se poigravati z mislijo o medsebojnem sporazumu na račun Nemcev. Rybař je izrazil dvom in navrgel, da ni prvič, da so Nemci grdo ravnali z Italijani, vendar so le-ti vedno znova nastopali na škodo Slovanov in bodo tudi v bodoče. Zato je svetoval previdnost in izogibanje lažnemu upanju ter okrcal tiste privrženice Političnega društva Edinost, ki so leto poprej na občnem zboru glasno vzklikali: „Evviva Garibaldi!“ „Italijani namreč nikakor nočejo sprejeti dejstva“, je naglasil Rybař, „da bi bili z njimi enakopravni, temveč bi morali pripoznati, da smo le gostje, ki jih Italijani milostno trpijo ob sebi, zato nekateri pristaši Edinosti resnično niso vedeli, kaj je pomenil oni vzklik na občnem zboru“. V nadaljevanju svojega govora je Rybař izpostavil zlasti naslednje: „Res je, da se je R. Garibaldi zanimal za vprašanje sporazuma s Slovani, a tega ni storil iz ljubezni do nas, temveč iz posebnih namenov, da bi kot predsednik raznih italijanskih združenj uresničil njihov cilj, ki se kaže v „odrešitvi naših pokrajin izpod avstrijskega jarma“. To kar hoče on“, zaključuje Rybař, je, „da Italija odtrga naše dežele in zato ne razmišlja, da bi se Italijani odrekli nadvladi v teh pokrajinah. Nasprotno: hoče, da se poitalijančijo in se tako pripravijo za zedinjenje z Italijo. Njegov cilj je torej ta, da zlomi naš odpor, saj ve, da te pokrajine niso italijanske in da se prebivalstvo ne bo izreklo za zedinjenje z Italijo, dokler ne bo dokončno poitalijančeno.“³¹

30 Istotam.

31 Isto, 25. november 1904, 327.

Reška resolucija in stopnjevanje Tresićevih konfliktov s Političnim društvom Edinost v letih 1905 – 1907

Politika „novega kurza“, ki sta jo sprožila Trumbić in Supilo, je kulminirala z znamenito „reško resolucijo“ z dne 3. oktobra 1905, ki jo je podpisala večina hrvaških političnih prvakov iz Dalmacije in banske Hrvatske. Podpisniki so izrazili podporo prizadevanjem madžarskih independentistov. Zavzeli so se za ponovno vključitev Dalmacije v troedino kraljevino, toda od ostalih hrvaških dežel resolucija omenja samo Istro, medtem ko sta bila Reka in Medmurje izpuščena iz obzira do madžarskih independentistov, Bosna in Hercegovina pa zato, ker so se podpisniki hoteli izogniti provociranju srbskih politikov, na katerih zavezništvu naj bi temeljila nova hrvaška politika.³²

Že na samem začetku je bil do reške resolucije zadržan Tresić-Pavičić, saj je bil prepričan, da ne bo imela nobenega praktičnega učinka. Hrvate naj bi Madžari potrebovali le za svojo borbo proti Avstriji, vendar se je kljub temu odločil, da bo glasoval zanjo in pri tem naglasil, da je pač to njegov prispevek v borbi proti avstrijski tiraniji. S tem pa naj bi se hkrati tudi zaključilo Tresićevo pravaško obdobje, kar pa ne pomeni, da je povsem opustil svoja pravaška stališča. Šlo je v bistvu za prilagoditev novim okoliščinam, zlasti kar se tiče srbskega vprašanja na Hrvatskem. S tem, ko je sprejel trditev, da so Srbi in Hrvati en narod, je Tresić krenil v novo smer, ki ga je v naslednjih letih pripeljala do jugoslovanske ideje, oziroma do spoznanja, da je potrebno formiranje skupne države južnih Slovanov. Tresić je namreč kot zaklet sovražnik habsburške monarhije, kar je tudi podedoval po Starčeviću, v Srbiji videl tisto politično silo, ki bo Hrvatski pomagala pri osvobajanju izpod avstrijske nadoblasti. To pa je pomenilo le še majhen korak do jugoslovanstva kot okvira za rešitev hrvaškega vprašanja, kar pa je Tresić šele mnogo kasneje prepoznal kot svojo veliko zablodo.³³

Slab vtis sta reška in zadarska resolucija napravili tudi na Slovenskem. Tu je prišlo do velikega razočaranja nad politiko „novega kurza“, kajti Slovenci so dobili vtis, da jih ta politika, ki jo je vodila hrvatsko-srbska koalicija, žrtvuje svoji subdualistični politiki in prizadevanju za kompromis z Italijo. Komentarji slovenskih liberalcev in klerikalcev na takšno politiko

32 Andrej Rahten, *Zavezništva in delitve*, 137. Tresić-Pavičić v svojih dnevnikih trdi, da je bil pravi pobudnik reške resolucije Frano Supilo, ne pa Ante Trumbić, ki se je v svoji brošuri *Suton Austro-Ugarske i Riječka rezolucija* hvalil, da ima on zasluge zanjo in v njej Supila sploh ne omenja. Po drugi strani pa je dejstvo tudi to, da je bil Trumbić ob Supilu najpomembnejši protagonist tega dogajanja (Petrinović, *Politički život i nazori Ante Tresića Pavičića*, 30).

33 Petrinović, *Politički život i nazori Ante Tresića Pavičića*, 31.

so bili v glavnem negativni. Zlasti so to politiko kritizirali mladi liberalci okrog dr. Vladimirja Ravniharja v časopisu *Naš list*, ki je zapisal: „Ali so res prodali Slovence? Komu? Za koliko?“³⁴

Fuzija hrvaških strank v Dalmaciji je v tem času predstavljala pomemben korak v smeri politične koncentracije. Z njo je bila ustanovljena stranka, ki je daleč za seboj pustila hrvaško opozicijo v banovini v celoti, posebej pa njeno glavnino – Hrvatsko stranko prava. Nova stranka je dominirala v deželnem zboru in imela v rokah večino občin celotne pokrajine, pa domala tudi vse mandate v delegaciji za dunajski državni zbor. Razen tega v sami Dalmaciji ni imela pravih političnih nasprotnikov. Srbska stranka in „italijanaši“, ki so se v prejšnjih letih protivilo hrvaški politiki, so se pretvorili v potencialne zaveznike. Od svojega nastanka pa do zmage Hrvatsko-srbske koalicije, je Dalmatinska hrvaška stranka predstavljala najpomembnejši faktor hrvaške politike.³⁵

V začetku aprila 1906 se je v Splitu sestal poslanski klub Hrvatske stranke, da bi pretresel splošni politični položaj, zlasti pa vprašanje sporazuma med dalmatinskimi Hrvati, Srbi in Italijani. Iz komunikeja, ki ga je priobčil zadarski *Narodni list*, uradno glasilo kluba, je bilo razvidno, da je klub sprejel na znanje poročilo svojih poslancev o dogovorih z voditelji madžarske koalicije, kar je kazalo na to, da so s tem začrtali politiko „novega kurza“, s katero naj bi končno zapustili staro, tradicionalno politično strategijo. „Ta napoved kluba Hrvatske stranke“, s presenetljivo naklonjenostjo naglaša v svojem komentarju *Edinost*, „je tako pomembna, da bo moral o njej voditi računa vsakdo, ki bo želel slediti pomembni evoluciji na jugu monarhije“. Potem pa nadaljuje: „Novi kurz zapušča tradicionalne poti in njegovi nosilci hrvaškemu narodu glasno sporočajo, da mora korenito spremeniti dosedanjo taktiko. V skladu z zgodovinsko tradicijo so Hrvate vedno smatrali kot branitelje Dunaja pred različnimi sovražniki, zlasti pred Madžari. V hrvaškem narodu je bil svet navajen gledati utelešenje stare tradicije monarhije, nekakšno inkarnacijo „avstrijakantstva“, po drugi strani pa nepremostljivega sovraštva z Madžari, zato sedaj „novi kurz“ deluje kot nekakšen fenomen, ki si ga svet ne zna prav tolmačiti. Toda z mlajšo generacijo prihajajo v hrvaško politiko nove ideje, ki privabljajo v svoje

34 Janko Prunk, „Slovensko-hrvaški odnosi 1914–1918 in jugoslovansko zedinjenje“, *Zgodovinski časopis*, 33, 4, 1979, 583–597; Janko Pleterski, „Politika ‘novega kurza’, jadranski kompromis in Slovenci“ (v nadaljevanju: „Politika ‘novega kurza’“), v: Janko Pleterski, *Študije o slovenski zgodovini in narodnem vprašanju*, Maribor 1981, 69–100.

35 Lovrenčić, *Geneza politike „novog kursa“*, 273–274.

vrste že tudi politike starejše generacije. V tem pogledu je torej komunike kluba Hrvatske stranke v dalmatinskem deželnem zboru zelo pomemben dokument, iz katerega je razvidno, da so se dalmatinski Hrvati pridružili „novemu kurzu“, ki pripravlja pogreb dosedanjemu „avstrijakantstvu“ med Hrvati. Na Hrvaškem sicer „novi kurz“ še ni zmagovit in tkzv. „reški resolucionaši“ še nimajo za seboj celotnega naroda. Toda vse to govori v prid tega, da si bo „novi kurz“, naperjen proti tradicionalni politiki, tudi sam odpiral pot med hrvaški narod. Pomembno je, da je nositeljica novih idej mlajša generacija, ki ji je v veliko moralno oporo to, da so se ji priključili tudi starejši in zrelejši dalmatinski politiki. Dalmatinski zgled ne more ostati brez posledic na razvoj političnega življenja na Hrvaškem, odločilnega pomena pa je tudi nenaden preobrat na Madžarskem. Krogi, ki so se dogovarjali z akterji reške resolucije, so prišli do politične veljave, do oblasti, to pa govori v prid temu, da se je ugled „resolucionašev“ pred javnostjo močno dvignil, s tem pa so se „novemu kurzu“ odprle velike možnosti za uspeh“, zaključuje *Edinost*.³⁶

Veliko pozornosti pa je *Edinost* v tem komunikeju posvetila tudi pogajanjem z italijanskim poslanskim klubom. Pri tem se je postavila na stališče, da je vprašanje italijansko-slovanskega sporazuma zelo kompleksno in da zadeva vse avstrijske pokrajine, kjer drug ob drugem živita slovanski in italijanski živelj. Zaradi tega se *Edinost* zavzema, da bi bilo potrebno v pogovore z italijanskimi zastopniki stopati posamič, v okviru posameznih dežel in si nihče v okviru principa solidarnosti ne more privoščiti, da bi parcialni dogovori z Italijani škodili življenjskim interesom drugih slovanskih narodov, saj bi s tem le trpeli interesi vseh južnih Slovanov na jugu monarhije. Ta namig je seveda veljal dalmatinskim Hrvatom in Srbom, ki so skušali priti do nekakšnega *modus vivendi* z italijansko manjšino v pokrajini, čeprav je bila ta manjšina, v primerjavi z ono v Avstrijskem primorju, naravnost minimalna. Najodločneje se je zato *Edinost* postavila v bran pred morebitnim kompromisom, ki bi ob dogovarjanju z dalmatinskimi Italijani ustvaril določen prejudic za položaj slovenskega in hrvaškega prebivalstva v Trstu in Istri. V nadaljevanju *Edinost* zatrjuje, da seveda ne nasprotuje nacionalni pomiritvi z Italijani ne v Dalmaciji, ne kjerkoli drugje, vendar, če bi v Dalmaciji prišlo do kakih dogovorov med Hrvati, Srbi in Italijani, bi morali biti le-ti formulirani tako, da bodo predstavljali le etapo do celot-

³⁶ *Edinost*, 19. april 1906, 108.

nega sporazuma. Dalmatinski dogovor torej ne bi mogel biti sklenjen, ne da bi upošteval položaja Slovencev in Hrvatov v Trstu in Istri. Če bi se torej z dalmatinskim sporazumom okrepil položaj italijanstva na celotnem območju, kjer živi italijansko prebivalstvo, ne da bi se pri tem okrepile tudi pozicije celokupnega slovanskega prebivalstva in bi to pomenilo še nadaljnjo nevarnost za nacionalni obstoj primorskih Slovencev in Hrvatov, bi to privedlo do še hujšega nacionalnega boja na življenje in smrt, kakršen že poteka v Trstu in Istri. „Tako je“, zaključuje *Edinost*, „naša iskrena želja, da bi se dalmatinski hrvaški in srbski poslanci zavedali velike odgovornosti, ki so si jo ob pogajanjih z Italijani naprtili na ramena, odgovornosti ne le za Dalmacijo, temveč za celotno območje, kjer južni Slovani živijo v sosedstvu z Italijani“.³⁷

Toda ravno v tem času je prišlo do zasuka tudi v vodstvu Političnega društva *Edinost*. Po odhodu Mandića, konec januarja 1905, je vodstvo prevzel Ivan Gorup, nekdanji tržaški občinski svetnik, za njim pa liberalni prvak dr. Rybař, s tem pa so se znova zaostriili odnosi s Tresić-Pavičićem. V vrsti člankov z naslovom „Dr. A. Tresić-Pavičić pred svojimi volilci“ je *Edinost* že v začetku leta 1906 znova izpostavila Tresićev odnos do tržaških Slovencev pa tudi do istrskih Hrvatov, saj so jih razburile govorice, da je Tresić za sporazum z Italijani pripravljen žrtvovati Trst in zahodno polovico Istre do Učke. „Naravnost blazno bi bilo“, pripominja *Edinost*, „odstopiti polovico ene cele pokrajine, v kateri tvorimo dvotretjinsko večino! Tembolj blazno zato, ker bi bila po odstopu ene polovice – če upoštevamo veliko etnično moč italijanskega jezika in asimilacijske težnje italijanskega elementa – izgubljena tudi druga polovica tega ozemlja! Tolikšno žrtev naj bi prispevali le za to, da se pomirimo z Italijani in se skupaj z njimi ubranimo pred nemško nevarnostjo!“³⁸

Zaradi zahteve, da jasno in glasno opredeli pogoje pod katerimi naj bi sklenil spravo z Italijani, je Tresić voditelje slovenske tržaške politike kmalu označil za „nerodneže, nevedneže in šušmarje“, ki nimajo nobenega pojma o pravi, razumni in koristni politiki. Od njih sicer ni zahteval, da bi se odrekli Trstu in zahodni Istri, pač pa naj bi spremenili svojo politično taktiko in prenehali bojovito napadati Italijane ter postali nekakšen vzgled politične strpnosti in tolerance. Po Tresićevem prepričanju bi si prek Italijanov pri-

37 Isto, 20. april 1906, 109.

38 Isto, 27. januar 1906, 27.

dobili tudi prijateljstvo drugih narodov, saj naj bi bilo italijansko novinarstvo dokaj močno in vplivno ter bi v veliki meri vplivalo na to, kakšen glas naj bi se o Slovencih in Hrvatih širil po svetu. *Edinost* je Tresiću na vsa ta naklepanja in sugestije po prenehanju antagonizmov z Italijani postavila alternativo: ali nadaljevanje boja, ali pa resnična in pravična sprava! Nato mu je svetovala, naj ljudstvu razloži svoje ideje, kako jih misli uresničiti, oziroma priti do sporazuma z Italijani in naj ne prihaja z izgovorom, da je dolžan odgovora le svojim dalmatinskim rojakom. „Za velik del teritorija“, naglašava *Edinost*, „smo v boju z Italijani mi Slovenci in istrski Hrvatje. Kdor pač hoče propagirati idejo sprave z Italijani in svoja prizadevanja postaviti na solidne temelje, ta mora računati s primorskimi Slovenci in Hrvati, zato bi vsaka obveza do Italijanov brez naše navzočnosti pomenila izdajstvo za slovanstvo Primorja! Bilo bi naravnost nerazumno, če bi kdo hotel tržaške in istrske Slovence ter Hrvate uporabiti kot kompenzacijo za določene „politične ideale“, a jih pri tem ne bi niti povprašal po njihovem mnenju. Zato mi primorski Slovenci in Hrvatje resnično ne moremo doprinesiti take žrtve na oltar sprave z Italijani, kakor to zahteva dr. Tresić-Pavičić, sicer pa naj se, kot smo mu svetovali, obrne na naše ljudstvo in bo kmalu dobil odgovor!“³⁹

Polemični toni so dosegli višek s Tresićevimi očitki Slovincem, da so izgubljen narod, ker nimajo s Hrvati skupnega knjižnega jezika in da so „avstrijakanti“ oziroma slepci brez vizije in pogleda v prihodnost, v kateri da se že nakazujejo epohalni dogodki, ki bodo njihovi pripadnosti Avstriji napravili konec. „Ravno zato“, poudarja *Edinost*, „ker dr. Tresić računa na drugačne čase, ki nam bodo namenili drugačno usodo, bi nam moral dati drugačne nasvete, kot nam jih daje! Na ta veliki zgodovinski trenutek moramo torej sami pripravljati naš narod, moramo ga vzgajati, kulturno razvijati, materialno in socialno krepiti ter vcepljati samozavest in vero v samega sebe. Zato odklanjamo Tresićevo politiko diplomatskega spletkarjenja in mešetarjenja, saj je za nas edina umestna slovenska in hrvaška narodna politika, politika racionalnega, sistematičnega dela na vseh področjih narodovega življenja. Če bomo kulturno na dovolj visoki stopnji, če se bomo opirali na trdne gospodarske temelje, če bomo imeli trdno vero vase in svoje vrednote, se bomo lahko s komerkoli pogajali glede svoje bodoče usode. To je za sedaj naš odgovor dr. Tresiću, ki bi ga obenem tudi radi opozorili, da so merodajno krogi med istrskimi Hrvati

39 Istatam.

istega mnenja kot tržaški Slovenci glede cene in pogojev, s katerimi bi hotel plačati spravo z Italijani!⁴⁰

Dr. Tresić je *Edinosti* odgovoril v treh člankih, ki jih je priobčil reški *Novi list*, *Edinost* pa jih je komentirala kot zelo drzne in čudne ter da z njimi ne namerava polemizirati, pač pa dognati le eno stvar: „dr. Tresić taji, da bi bil pripravljen za slovansko-italijansko spravo žrtvovati Trst in del Istre“, nato pa mu dokazuje, da je s to idejo mislil resno z objavo razgovora, ki so ga imeli nedolgo pred tem voditelji Političnega društva *Edinost* M. Mandić, dr. G. Gregorin, dr. O. Rybař in dr. E. Slavik z italijanskim univerzitetnim profesorjem Vittorijem Racco, odposlancem R. Garibaldija, ki se je z njimi sestal na priporočilo dr. Tresića, s katerim sta se poprej, kot je poudaril, popolnoma sporazumela o tem vprašanju. *Edinost* je ob tej priložnosti tudi demantirala trditev, da bi njihovi voditelji v razgovoru z dr. Racco svarili pred Hrvati, češ da jim ne gre zaupati oziroma, da bi se o njih žaljivo izražali ter da bi dr. Josipu Smodlaki podtikali besede, ki jih ni izrekel. Dr. Racci so le dejali, nadaljuje *Edinost*, da ga razen dr. Tresića ni Slovana, ki bi bil Trst in zahodno Istro pripravljen položiti na žrtvenik italijansko-slovanske sprave. V podkrepitev tega dejstva so navedli govor, ki ga je imel dr. Josip Smodlaka na ljudskem shodu v Trstu 8. septembra 1905 in je bil z njegovim dovoljenjem objavljen v *Edinosti*, *Naši slogi* in njegovem splitskem glasilu *Sloboda*. „Torej, ne more biti govora o kakšni indiskretnosti ali netaktnosti“, zaključuje *Edinost*.⁴¹

Splitska *Sloboda*, ki je v tem obdobju vstopila v polemiko glede slovansko-italijanskega sporazuma, je nasprotnike pomiritve z Italijani videla tako med istrskimi Hrvati kot med tržaškimi Slovenci. „V kolikor splitsko demokratično glasilo“, pripominja *Edinost*, „apostrofirata istrske Hrvate, je logično, da to zadeva tudi nas tržaške Slovence, ker je naš položaj do Italijanov analogen položaju istrskih Hrvatov in Slovencev. Razlika je le v tem, da smo tržaški Slovenci številčno šibkejši, medtem ko istrski Slovenci in Hrvatje tvorijo dvotretjinsko večino prebivalstva v pokrajini. Kljub temu pa imajo Italijani tudi v Istri politično moč s katero tlačijo in dušijo tako njih kakor nas.“ „Tudi mi vemo in se strinjamo“, nadaljuje *Edinost*, „da se istrski Hrvatje niso nikoli izrekli proti sporazumu v Dalmaciji, vemo pa tudi, da

40 Isto, 4. februar 1906, 35.

41 Dokument o razgovorih v Archivio di Stato di Trieste (v nadaljevanju: AST), I. R. Luogotenenza del Litorale. Atti presidiali riservati (1854–1916), b. 5, fasc. 16, dopis št. 532; glej tudi Janko Pleterski, *Pravica in moč za samoodločbo. Med Metternichom in Badinterjem*. Študije, razgledi, preudarki iz petnajstletja po tretji odločitvi Slovencev, Ljubljana 2008, 155–156.

so iz lastne pobude sprožili akcijo v istrskem deželnem zboru po dalmatinskem zgledu. Toda kakšen odgovor so dobili na ponujeno spravo z italijanske strani? Najprej priznajte, da ima Istra italijanski značaj, šele potem se bomo pogovarjali dalje!“

„Istrski Hrvatje“, naglaša *Edinost*, „se torej niso nikoli načelno izrekli proti sporazumu z Italijani ne v Dalmaciji, ne v Istri, toda ne pod takimi pogoji in za tako ceno. Sicer pa *Sloboda* tudi nas tržaške Slovence prišteva med nasprotnike pomiritve z Italijani“, vendar ob koncu članka poudarja, da so v svojem listu Italijanom neštetokrat dokazovali, da bo sporazum v obojestransko korist, vendar le pod pogojem, da bosta morali obe strani doprinesiti enako žrtev za dosego takega sporazuma.⁴²

Kljub očitajočim tonom, ki so na rovaš *Edinosti* prihajali s strani splitske *Slobode*, pa je osrednje glasilo tržaških Slovencev maja 1906 vendarle objavilo daljši povzetek govora, ki ga je imel njen urednik dr. Smodlaka dne 8. septembra 1905 v Narodnem domu v Trstu. Govor je v celoti objavila *Naša sloga* s komentarjem uredništva, da so nanj dalmatinski Hrvatje odgovorili v zagrebškem *Obzoru*, govornik pa naj bi bil o tržaških Hrvatih preveč enostransko obveščen. Smodlaka je bil namreč v svojem govoru precej kritičen do tržaških Hrvatov in Srbov, obratno pa se je precej pohvalno izrazil na račun tržaških Slovencev.⁴³

V uvodnem delu nagovora je Smodlaka naglasil, „da Trst ni pomemben le za Slovence, temveč tudi za celoten slovanski jug, posebno za Dalmacijo, ki ima prek njega edino okno v svet. Tako je Trst tudi pravi dalmatinski emporij, najpomembnejše trgovsko središče, ekonomsko srce! Trst je zato del našega narodnega organizma, tako da bi njegova izguba, s katero nekateri grozijo, pogubno delovala na naše celokupno narodno življenje“, je poudaril Smodlaka. Kako torej pridobiti Trst, se sprašuje govornik? „Ne bi se hotel ukvarjati s tem vprašanjem, ki ga ne bomo rešili ne mi, ne Italijani, čeprav so kulturno ta trenutek močnejši in naprednejši. Italijansko vprašanje se lahko reši le v sporazumu med Italijani in Slovani, a ker ga Italijani nočejo,

⁴² *Edinost*, 17. maj 1906, 135; list komentira, da se avtor članka v splitski *Slobodi* odločno protivi mnenju, da bi bila za protislovansko razpoloženje v Trstu kriva kaka vidnejša politična osebnost italijanskega liberalno-nacionalnega tabora, pač pa naj bi šlo za kako močno tajno organizacijo, ki naj bi razpela svoje mreže prek Nemčije, Italije in še širše ter ne bi hotela niti slišati o pomiritvi s slovanskim svetom. Ta organizacija naj bi si močno prizadevala da bi Italijo priklenila k Nemčiji. Glasilo te močne struje naj bi bil največji tržaški list *Il Piccolo*, čigar vplivu naj bi podlegel tudi Felice Venezian in drugi italijanski rodoljubi v Trstu, med katerimi so mnogi gojili simpatije do južnih Slovanov (*Edinost*, 16. maj 1906, 134).

⁴³ *Edinost* prinaša povzetke njegovega govora v članku „Na adresu splitske Slobode in reškega Novega lista“ (*Edinost*, 19. maj 1906, 137).

je zastoj izgubljeni besede. Težko, da bi bil Trst kdaj popolnoma naš, vendar moramo doseči, da bomo poleg tujega imeli tudi svoj lasten Trst, da bomo svoji na svojem! Ko govorim o Trstu“, naglašala Smolaka, „ne mislim na slovenski, temveč na slovanski Trst, ki ga želimo pridobiti za Jugoslavijo“. Smolaka je te besede naslovljal na Dalmatince in na Srbe, vsekakor pa so se nanašale tudi na celotno hrvaško-srbsko politiko do tržaških Slovencev, ki se je z „novim kurzom“ izkazala na tako „nejugoslovanski“ način.

Koliko so Smolakove besede odsevale „novi kurz“, saj je ta ravno tedaj zaradi spora s Trumbićem, ustanovil svojo ločeno Demokratsko stranko? Lahko rečemo, da je bilo glede Smolake jasno, tako po njegovem prejšnjem kot tedanjem političnem obnašanju, da se ni bistveno razlikoval od „novega kurza“. Z osnovanjem Demokratske stranke, ki je bila v bistvu izpostava Napredne stranke na Hrvaškem z izrazitim antiklerikalnim programom, se je Smolaka zavzemal za enotnost Srbov in Hrvatov na področju kulture in politike, hkrati pa lahko domnevamo, da so njegove kritične besede v zvezi z iskanjem hitrega sporazuma z italijansko iredento na račun odstopanja od Trsta, ravno tako izhajale iz koncepta „novega kurza“. Pri tem je zanimivo, da je bil Tresić-Pavičić simpatizer Smolakove Demokratske stranke in celo svoje članke objavljaval v njegovem listu *Sloboda*, čeprav je bila ta stranka v ostrem sporu ne le s pravaši temveč tudi s Hrvaško stranko, ki ji je Tresić pripadal. To njegovo sodelovanje s Smolako oziroma njegovimi demokrati, ga je vodilo k nadaljnji evoluciji v odnosu do srbskega vprašanja, po drugi strani pa so tržaški Slovenci sprejeli Smolakov nastop kot pomembno politično podporo v smislu jugoslovanske ideje. V tem smislu so Smolakove besede kmalu porabili tudi kot argument v novem kritičnem položaju, ki je nastal zaradi akcije Tresić-Pavičića.⁴⁴

Spor s Tresićem se je namreč znova razplamtel, ko se je ta v dalmatinskem deželnem zboru opredelil za ustanovitev italijanske univerze v Trstu. Seveda je njegovo izjavo tržaški *Il Piccolo* sprejel z velikim zadoščenjem in jo dajal za zgled tržaškim Slovencem, zato je *Edinost* ogorčeno odgovorila: „Od nas terjajo tu politični samomor. Tega pa ne izvršimo nikomur in niti dalmatinskemu najnovejšemu kurzu na ljubo“. Opomnila je Dalmatince, da so Italijanom pripravljeni dopustiti univerzo v Trstu, medtem ko sami Italijanom ne dovolijo niti osnovne šole v Splitu.⁴⁵

44 Petrinović, *Politički život i nazori Ante Tresića Pavičića*, 36; Pleterški, „Politika 'novega kurza'“, 69–100.

45 *Edinost*, 23. november 1905, 323.

Seveda sta zaostrena polemika z dr. Tresićem in dejavnost Slovansko-latinske zveze pod vodstvom ruskega polkovnika Arturja Ivanoviča Čerepa-Spiridoviča, ki je tako v Rimu kot v Pragi že osnoval njeni filiali, društvo Edinost silili v skrajno previdnost in toleranten odnos do istrskih Hrvatov oziroma njihovega Političnega društva za Hrvate in Slovence v Istri. Ko je namreč Čerep-Spiridovič ob koncu leta 1906 bival v Pragi, je *Edinost* opozarjala, da ta v soglasju s Tresićem, odstopa Trst in zahodni del Istre Italijanom. Dunajski list *Parlamentär* je v članku „Italijansko-slovanska zveza in italomanija“, ki ga je povzela *Edinost* ob tem zapisal, da bi bil sicer boljši italijanski kot pruski Trst, vendar pri tem ne smejo biti žrtvovani tržaški Slovenci.⁴⁶ Tržaška *Slavenska misao* A. Jakića pa je v začetku novembra 1906 iz ruskega lista *Novoje vremja* ponatisnila dopis iz Benetk, ki je sporočal, da italijanski politiki kot pogoj za zvezo s Slovani zahtevajo odstop Goriške, Trsta in Istre, Hrvatom pa da so pripravljene pustiti Dalmacijo z otoki, medtem ko bi Slovincem na Goriškem, v Trstu in Istri zagotovili „vse pravice“. Ponatis tega članka v *Edinosti* in listu *Slavenska misao* je imel vsekakor namen, da bi z njim seznanili javnost.⁴⁷

Iz poročila c. k. policije v Trstu je tudi razvidno, da se je sredi oktobra 1906 v Trstu Supilo sestal z Jakićem, kot pristašem in zagovornikom reške resolucije, vendar je v tem času ta že privolil, da bi dal svojemu listu *Slavenska misao* drugačno politično usmeritev, zato je zadnji dve številki že uredil v novem duhu. Supilo je v tej njegovi potezi zaznal zavračanje reške resolucije, zato ga je osebno obiskal v Trstu z namenom, da bi ga znova pridobil na svojo stran, Jakić pa je najbrž Supilu odkrito namignil, da z njegovo politiko več ne soglaša in jo zato tudi publicistično ne more podpirati.⁴⁸

Ob koncu leta 1906 in v začetku leta 1907 se je Tresićevo sodelovanje z italijanskimi krogi, zlasti z Garibaldijem, le še stopnjevalo in krepilo. Tresiću se je pridružil tudi Smodlaka, ki je začel skupaj z njim sodelovati v rimski reviji *L'Italia all'Estero*. Tresićevo akcija v omenjeni reviji, ki se je ukvarjala z vprašanji italijanske zunanje in kolonialne politike, bi morala potekati v okviru politike „novega kurza“. Vpogled v njegove prispevke jasno kaže, da je zagovarjal teritorialni kompromis za pokrajine Avstrijskega primorja, se pravi odstop Goriške, Trsta in večjega dela Istre Italijanom, pri tem pa je o Slovincih, njihovih sposobnostih in politični usmeritvi

46 Isto, 18. in 19. september 1906, 257, 258.

47 Isto, 14. november 1906, 313.

48 AST, I. R. Luogotenenza del Litorale. Atti presidiali riservati (1854–1916), b. 5, fasc. 29, dopis št. 595.

pisal skrajno ironično in žaljivo. Dovolj zgovorna je ocena, ki jo je o njem podal češki publicist A. Černý: „Misel o zbližanju Italije in južnih Slovanov je Tresića obsedla do te mere, da Italijanom izreka nezadržno ljubezen, saj bi naj bila njihova kultura starejša sestra hrvaške, medtem ko v Slovencih vidi le oviro za slovansko-italijansko zbližanje, ki si ga tako vroče želi, da zapira oči (kadar gre za Slovence) pred nacionalno nestrpnostjo in napadalnostjo Italijanov v Avstrijskem primorju. Zato Tresić označuje slovenski politični program za nesmiselnega in kot izraz gole nacionalne megalomanije.“⁴⁹

Med stiki, ki jih je imel Tresić-Pavičić v letih 1906 in 1907 zlasti z nekaterimi italijanskimi književniki in novinarji, kakršna sta bila npr. Angelo de Gubernatis in Luciano Magrini, je potrebno izpostaviti dr. Maria Govija, ki je Tresiću poslal svoja razmišljanja o bodočnosti Južnih Slovanov oziroma „Slavoilirov“, kot jih naziva. Po njegovem bodo postali idealen narod, če bodo opustili svoje nesmiselne borbe in medsebojne prepire, obenem pa je pričakoval, da se bodo vse južnoslovanske dežele združile s Hrvatsko in Slovenijo v skupno državo pod imenom „Ilirija“. Po Govijevem mnenju naj bi ta državna tvorba sicer uživala avtonomijo, nekatere zadeve pa bi bile vendarle skupne z Madžari (finance, vojska, trgovina in promet), končni cilj pa bi bila odcepitev od Avstrije. Seveda bi Trst in Istra prišla v sklop „Ilirije“, ki pa bi se obvezala k spoštovanju pravic italijanske narodnosti, kar pa je bilo nekako v nasprotju s tistim, kar je Tresić zagotavljal italijanskim nacionalističnim in iredentističnim krogom. Tudi sicer Tresić ni soglašal z vsemi Govijevimi predlogi, zlasti ne tistimi, ki govorijo o politični povezanosti južnih Slovanov z Avstro-Ogrsko. Menil je, da bi bil to neke vrste trializem, kar pa po njegovem ne predstavlja nič drugega kot past, ki so jo avstrijske oblasti nastavile južnim Slovanom, da bi se vanjo ujeli. Strinjal pa se je z Govijem predvsem v tem, da je potrebno skupaj gojiti sovraštvo do Avstro-Ogrske.⁵⁰

Tresićeve izjave in polemični ton na račun Slovencev, se je v tistem času odločno postavil po robu Tuma z vrsto člankov, ki so v hrvaškem jeziku izhajali v splitski *Slobodi*, ni pa hotel Smodlaka kot urednik, objaviti 9. poglavja, v katerem je Tuma opozarjal, da tako Slovincem kot dalmatinskim Hrvatom preti nevarnost predvsem s strani Italije in da je za Slovence jedro vseh vprašanj povezano s Trstom.⁵¹

49 Pleterski, „Politika 'novega kurza'“, 94.

50 Petrinović, *Politički život i nazori Ante Tresića Pavičića*, 37.

51 Tuma, *Iz mojega življenja – spomini, misli, izpovedi*, 329–330.

Neobjavljeni Tumovi pogledi v 9. poglavju, kakor tudi njegova razmišljanja v brošuri *Jugoslovanska ideja in Slovenci* (Gorica 1907) kažejo, da je v njih odgovarjal na tista politična vprašanja, ki jih je zastavljal „italijanski postulat“ novega kurza. Tuma odklanja vsako zvezo z Italijani, zanika, da bi bil razlog nemškega pritiska odločilen, ker verjame, da imajo Jugoslovani dovolj moči, da bi se temu pritisku uspešno uprli, če bi zedinili svoje sile. Prav posebej pa popolnoma nedvoumno odklanja vsako misel na državno mejo Italije vzhodno od Soče in Goriških Brd, tj. vzhodno od dejanske etnične meje. Pri tem pa jasno opozarja, da gre za obstanek Slovencev kot enega izmed enakopravnih delov jugoslovanstva, brez katerega o pravem jugoslovanstvu pravzaprav ne more biti govora. Tumova trditev, da mora jugoslovanska politika do Italije za zdaj vztrajati na političnem *statusu quo*, pomeni osnovno taktično misel slovenske pa tudi hrvaške primorske stranke vse tja do prve svetovne vojne.⁵²

Zaključek

Politika „novega kurza“, ki jo je od leta 1903 dalje vodila nova politična grupacija na Hrvatskem, je glavnega sovražnika Hrvatov oziroma južnih Slovanov videla v Dunaju in nemškem *Drang nach Osten* in se je proti njemu skušala opirati na madžarsko neodvisno stranko ter pri tem tiho pristajala na dualizem in nagodbo. Zaradi tega in prijateljstva z Italijo se je skoraj avtomatično odrekala sodelovanja s Slovenci. Politika hrvaško-srbske koalicije je Slovence najbolj zanemarjala med vsemi političnimi gibanji na Hrvatskem iz navedenih zunanje-političnih razlogov, h katerim pa je dodajala še enega notranjepolitičnega – boj proti klerikalizmu. Voditelji hrvaško-srbske koalicije so v Slovencih gledali klerikalno dunajsko ekspoziuro, ki naj bi zanetila klerikalizem tudi na Hrvatskem, poleg tega pa so tudi na splošno podcenjujoče sodili o slovenski narodno-politični moči.⁵³

V slovenskem zgodovinopisju zasledimo različna gledanja na Tresićevo, Supilovo in Trumbićevo vlogo v tistem delu politike „novega kurza“, ki se nanaša na Slovence oziroma Avstrijsko primorje. Večji del zgodovinarjev ugotavlja, da so ob objavi obeh osnovnih programskih dokumentov „novega kurza“, reške in zadarske resolucije, imele vse slovenske stranke vtis, da so

⁵² Tuma v svojem delu stopa v odkrito polemiko proti pravaškim stališčem oziroma trditvam dr. Tresića, da se Slovenci kot narod ne morejo obdržati proti Nemcem in Italijanom in da ostaja le še vprašanje, „kako razdeliti neznamen slovenski narod, ki naj bi na videz ne imel nikakršne življenjske moči“ (Pleterski, „Politika 'novega kurza'“, 96).

⁵³ Prunk, „Slovensko-hrvaški odnosi 1914–1918 in jugoslovansko zedinjenje“, 585.

Slovinci v tem programu prezrti in da so ostali osamljeni, hrvaška politika pa je začela iskati politične stike s protiavstrijsko usmerjenimi iredentističnimi krogi v sosednji Italiji. Zlasti Pleterski ugotavlja, da se je v času uveljavljanja „novega kurza“ resnično pokazala težnja po dogovoru z Italijani za ozemeljski kompromis na območju Avstrijskega primorja. To ni bila le osebna politika Tresić-Pavičića, saj je o svojih aktivnostih obveščal Trumbića in Smodlako, hkrati pa tudi objavljajl članke, v katerih Trumbića omenja kot „najbolj gorečega bojavnika za italijansko-slovanski sporazum »novega kurza«“.⁵⁴

Pri tem je šlo, kot je razvidno iz pričujoče študije, le za eno od zgodnejših faz Tresićevega pravaštva, ki je sledilo Starčevići ideološki naravnosti, pa tudi radikalnim zasukom hrvaške politike z uveljavitvijo „novega kurza“. V tem kontekstu se tudi kažejo njegova značilna nihanja med različnimi programi in koncepti tedanjih političnih strank v banovini oziroma na dalmatinskih tleh, zlasti pa njegov odnos do Avstrijskega primorja v času iredentističnih in ekspanzionističnih teženj italijanskih nacionalističnih krogov v sosednji Italiji. Gre torej za tisto fazo Tresićevega političnega delovanja, ki je bila, kot je razvidno iz same študije, prelomnega značaja tudi v slovensko-hrvaških odnosih na tleh Avstrijskega primorja, zlasti pa v Trstu in Istri.

V desetletju 1900 – 1910 je bilo namreč, zlasti po formiranju Političnega društva za Hrvate in Slovence v Istri (1902), na hudi preizkušnji dotedanje slovensko-hrvaško sodelovanje v Trstu in Istri, saj sta se območje in vpliv Edinosti s tem precej zmanjšala. Po desetletjih skupnega in vzajemnega dela so se istrski Hrvatje odločili, da si osnujejo lastno politično društvo z utemeljitvijo, da Edinost iz Trsta ne more več uspešno voditi političnega delovanja v Istri, kjer so razmere in mentaliteta ljudi precej drugačne kot na Tržaškem. Edinost zaradi škodljivih posledic, ki bi lahko nastale za narodno slogu med Slovenci in Hrvati, ni hotela zaostrovati nasprotij in je tako Trst v letih pred prvo svetovno vojno še vedno ohranjal funkcijo povezovalnega člena med eno in drugo nacionalno komponento. Razlogi pa so bili, kot med drugim izhaja iz pričujoče študije, širše narave. Povezani so bili s politiko „novega kurza“, zlasti iz krogov pravaških dalmatinskih politikov tja od 1903 pa vse do leta 1907, v okviru katerega je imela pomembno mesto tudi težnja po italijansko-slovanskem sporazumu. Tako je „novi kurz“ s svojim

54 Pleterski, „Politika 'novega kurza'“, 96.

„italijanskim postulatom“ prestopil dualistično mejo, saj je onstran te meje odprl vprašanje kompromisa z Italijo na tleh Avstrijskega primorja, to pa je storil, ne da bi bil hkrati pripravljen vzeti v poštev tudi slovensko narodno vprašanje, to je vprašanje, ki je pripadalo avstrijski državni polovici. Na odnose med slovenskimi in hrvaško-srbskimi narodnimi strankami je legla senca, ki se ni docela razjasnila vse tja do prve svetovne vojne. V prepletu političnih in nacionalnih antagonizmov v prvem desetletju 20. stoletja, sledimo torej v krogu Političnega društva Edinost tudi ideološkimi konfliktom, ki jih v okviru slovenske nacionalne politike zaznamujejo klerikalno-liberalni spori oziroma razhajanja s stališči in programi socialdemokratov, pa tudi mnogo nevarnejšim konfliktom, ki so jih sprožala čedalje radikalnejša stališča hrvaških pravaških politikov in njihovo vsiljevanje hrvaškega državnega prava, bodisi v okviru Političnega društva za Hrvate in Slovence v Istri, bodisi v krogu dalmatinskih pravašev okoli Trumbića, Supila in Tresić-Pavičića. Proti pritiskom in vsiljevanju hrvaškega državnega prava na eni in italijanskega ekspanzionizma na drugi strani, je slovenskemu političnemu taboru, kljub notranji razcepljenosti, preostajalo le vztrajanje na naravnem pravu in ljudski suverenosti oziroma političnemu programu Zedinjene Slovenije.

Povzetek

Prispevek osvetljuje slovensko-hrvaške odnose v Istri in Trstu in položaj v Dalmaciji v ključnem obdobju od konca „slogaštva“ na prelomu 19. in 20. stoletja pa do politike „novega kurza“ v prvem desetletju 20. stoletja.

Ideološka razhajanja in različnost konceptov v slovensko-hrvaškem političnem taboru v prvih letih 20. stoletja, so privedla do ustanovitve Političnega društva za Hrvate in Slovence v Istri, s katerim sta se območje in vpliv tržaške Edinosti v Istri precej zmanjšala, kljub temu pa se je slovensko-hrvaška solidarnost kazala tudi v naslednjih letih, zlasti ob dogodkih na Hrvaškem leta 1903.

Toda, če je Edinost kljub določenim nasprotjem vzdrževala dobre odnose s političnimi prvaki iz hrvaškega tabora, saj je bil M. Mandić navsezadnje vse do leta 1905 predsednik Političnega društva Edinost, pa je v tem obdobju ob ustanovitvi Slovansko-latinske zveze (Pariz, 1904), zašla v huda nesoglasja z dr. Tresić-Pavičićem, dalmatinskim pravaškim politikom, pesnikom, pisateljem in urednikom lista *Jadran*. Znameniti „novi kurz“ hrvaške politike je kmalu segel po ideji o zvezi z Italijo, sicer bolj ali manj le z neuradnim iredentističnim gibanjem, vendar je kmalu zašel v položaj, ko ni šlo brez ozemeljskih popuščanj na račun Avstrijskega primorja, zlasti Trsta in zahodne polovice Istre.

Krog okoli Edinosti, kjer je z letom 1906 prišlo v ospredje novo liberalno-nacionalno vodstvo (Rybař, Gregorin, Slavik), je reagiral na različne načine, saj je čutil, da ga „novi kurz“ ne upošteva niti glede notranjepolitičnih vprašanj Avstro-Ogrske, po drugi strani pa sta zaostrena polemika z dr. Tresić-Pavičićem in aktivnost Slovansko-latinske zveze tržaško Politično društvo Edinost silila v skrajno previdnost in tolerantni odnos do istrskih Hrvatov oziroma njihovega Političnega društva za Hrvate in Slovence v Istri, ki je sprva delovalo na območju hrvaške Istre, postopno pa je širilo območje svojega delovanja tudi na slovenski del Istre, kar je zlasti ob volitvah 1907 privedlo do določenih napetosti in nesoglasij.

Istega leta je v brošuri *Jugoslovanska ideja in Slovenci* v odkrito polemiko proti hrvaškimi pravaškimi stališčem oziroma trditvam dr. Tresić-Pavičića, nastopil tudi dr. Henrik Tuma, ki je odklanjal vsako misel na državno mejo Italije vzhodno od Soče in Goriških Brd ter pri tem jasno opozoril, da gre za obstanek Slovencev kot enega izmed enakopravnih delov jugoslovanstva, brez katerega o pravem jugoslovanstvu ne more biti niti govora.

I rapporti sloveno-croati nel Litorale austriaco nel contesto del "nuovo corso" della politica croata 1903 – 1907

Riassunto

Il contributo fa luce sui rapporti sloveno-croati in Istria e a Trieste e sulla situazione in Dalmazia nel periodo cruciale che va dalla fine dello "slogaštvo" (unità di opinione nella politica dei politici croati e sloveni), successa a cavallo tra il XIX e il XX secolo, fino alla politica del "nuovo corso" del primo decennio del XX secolo.

I dissensi ideologici e la diversità dei concetti nel campo politico sloveno-croato avevano portato nei primi anni del XX secolo alla fondazione della Società politica per Croati e Sloveni in Istria, con la quale il territorio e l'influsso dell'Edinost di Trieste si erano notevolmente ristretti. Ciononostante, la solidarietà sloveno-croata si era manifestata anche negli anni a venire, specie con gli avvenimenti in Croazia del 1903.

Nonostante alcune contrapposizioni, Edinost – al cui capo era il politico croato Matko Mandić – manteneva buoni rapporti con gli esponenti politici della fazione croata. Eppure, dopo l'istituzione dell'Alleanza slavo-latina (Parigi 1904), era entrata in forti disaccordi con Ante Tresić-Pavičić, politico dalmata del Partito dei Diritti, poeta, scrittore e redattore della rivista *Jadran*. Il famoso "nuovo corso" della politica croata presto si era volto verso l'idea di un'alleanza con l'Italia, anche se per lo più soltanto con il movimento irredentista non ufficiale. Tuttavia, presto si era trovato in una situazione in cui non era possibile proseguire senza concessioni territoriali del Litorale austriaco, specie di Trieste e della metà occidentale dell'Istria.

Il cerchio attorno ad Edinost, dove nel 1906 si spingeva in primo piano una dirigenza liberal-nazionale (Rybař, Gregorin, Slavik), aveva reagito in modi diversi perché sentiva di non essere rispettato dal "nuovo corso" neanche su questioni di politica interna dell'Autro-Ungheria, mentre dall'altro canto l'aggravata polemica con Tresić-Pavičić e l'attività dell'Alleanza Slavo-latina costringevano la Società politica triestina Edinost ad essere cauta e tollerante verso i Croati dell'Istria ossia

verso la loro Società politica per Croati e Sloveni in Istria, che inizialmente operava sul territorio dell'Istria croata, allargando gradualmente la sua attività anche nella zona slovena, il che aveva portato, specie durante le elezioni del 1907, a determinate tensioni e disaccordi.

Lo stesso anno, nella brochure *Jugoslovanska ideja in Slovenci* si univa alla polemica aperta contro l'atteggiamento del partito del Diritto croato, ovvero contro le dichiarazioni di Tresić-Pavičić, anche Henrik Tuma, che respingeva ogni pensiero di un confine statale italiano ad est dell'Isonzo e del Collio, chiaramente avvertendo allo stesso tempo che si trattava della sopravvivenza degli Sloveni come una delle parti costituenti dello jugoslavismo, senza la quale non si poteva parlare di vero jugoslavismo.

Slovensko-hrvatski odnosi u Austrijskom primorju u kontekstu „novoga kursa“ hrvatske politike 1903. – 1907.

Sažetak

Prilog rasvjetljuje slovensko-hrvatske odnose u Istri i Trstu te stanje u Dalmaciji u ključnom razdoblju od kraja „slogaštva“ na prijelomu 19. i 20. stoljeća do politike „novoga kursa“ u prvom desetljeću 20. stoljeća.

Ideološka razilaženja i različitost koncepata u slovensko-hrvatskom političkom taboru prvih godina 20. st. doveli su do osnivanja Političkoga društva za Hrvate i Slovence u Istri, čime su se područje i utjecaj tršćanske Edinosti znatno smanjili, ali se unatoč tome slovensko-hrvatska solidarnost iskazivala i narednih godina, osobito oko događanja u Hrvatskoj 1903.

Unatoč određenim suprotnostima, Edinost – kojoj je na čelu bio hrvatski političar Matko Mandić – je održavala dobre odnose s političkim prvacima iz hrvatskoga tabora. Ipak, poslije uspostave Slavensko-latinskoga saveza (Pariz 1904.) ušla je u teške nesuglasice s Antom Tresićem-Pavičićem, dalmatinskim pravaškim političarom, pjesnikom, piscem i urednikom lista *Jadran*. Znameniti „novi kurs“ hrvatske politike uskoro je posegnuo za idejom o savezu s Italijom, doduše više ili manje samo s neslužbenim iredentističkim pokretom. Ipak se uskoro našao u situaciji da nije išlo bez teritorijalnih popuštanja na račun Austrijskoga primorja, osobito Trsta i zapadne polovice Istre.

Krug oko Edinosti, gdje je 1906. u prvi plan izbilo novo liberalno-nacionalno vodstvo (Rybař, Gregorin, Slavik), reagirao je na različite načine jer je osjećao da ga „novi kurs“ ne poštuje ni glede unutarnjopolitičkih pitanja Austro-Ugarske, a s druge su strane zaoštrena polemika s Tresićem-Pavičićem i aktivnost Slavensko-latinskoga saveza tršćansko Političko društvo Edinost silile na krajnji oprez i tolerantan odnos prema istarskim Hrvatima, odnosno njihovom Političkom društvu za Hrvate i Slovence u Istri, koje je isprva djelovalo na području hrvatske Istre, postupno šireći svoje djelovanje i na njezin slovenski dio, što je posebno na izborima 1907. dovelo do određenih napetosti i nesuglasica.

Iste je godine u brošuri *Jugoslovanska ideja in Slovenci* u otvorenu polemiku s hrvatskim pravaškim stajalištem, odnosno tvrdnjama Tresića-Pavičića, stupio i Henrik Tuma, koji je otklanjao svaku pomisao na talijansku državnu granicu istočno od

Soče i Goriških brda te pritom jasno upozorio da se radi o opstanku Slovenaca kao jednoga od jednakopravnih dijelova jugoslavenstva, bez kojega o pravom jugoslavenstvu ne može ni biti govora.

Slovene-Croatian relations in the Austrian Littoral in the context of the Croatian policy of "new course", 1903 - 1907

Summary

The paper sheds light on the Slovene-Croatian relations in Istria and Trieste in one of the crucial periods for the area starting at the end of the "period of concord" and encompassing the first decade of the 20th century marked by the Croatian policy of "new course".

At the beginning of the 20th century, the Slovene-Croatian political camp saw the ideological split and diversification of concepts that led to the establishment of the Political Society for Croats and Slovenes in Istria. As a result, the influence of the Edinost ("Unity", a Trieste political society) in Istria decreased considerably. Nevertheless, Slovene-Croatian solidarity managed to survive, which was particularly evident during the Croatian mass rallies of 1903.

Despite certain antagonisms, the Edinost – led by the Croatian politician Matko Mandić until 1905 – maintained good relations with the political leadership of the Croatian camp. However, after the establishment of the "Slavic-Latin Union" in 1904 in Paris, it came into severe conflict with Dr. Ante Tresić-Pavičić, a Dalmatian politician, poet, writer and editor of the newspaper *Jadran*. The notorious Croatian policy of "new course" soon started toying with the idea of forging an alliance with Italy or, more precisely, with the informal irredentist movement, yet it soon found itself in a situation where it could not avoid the policy of appeasement when it came to territorial issues related to the Austrian Littoral, in particular to Trieste and the western half of Istria. The circle gathered around the Edinost whose presidents (Rybař, Gregorin, Slavik) after 1906 were of liberal and national orientation, responded in a variety of manners as it felt that the "new course" did not even take into account its views related to Austro-Hungarian internal affairs. Concomitantly, the sharp polemics with Tresić-Pavičić and the activities of the "Slavic-Latin Unity" compelled the Edinost to assume an extremely cautious and tolerant attitude towards Croats from Istria and their Political Society for Croats and Slovenes in Istria, which was initially active only in Croatian Istria and only gradually spread its sphere of operation to Slovene Istria, which gave rise to tension and disagreements in the following years, in particular during the elections of 1907. In order to avoid a negative impact upon national unity between Slovenes and Croats living in this sensitive ethnically diverse area, the Edinost did not aggravate the situation. As a result, Trieste kept its role of a linking element between the two nations up to the first world war.